

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI:12-13

SAMSUN 2001

İSLÂM TARİHİNİN İLK ÜÇ ASRINDA HAPİSHANELERE VE MAHKUMLARIN DURUMLARINA İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA GENEL BİR BAKIŞ

Araş.Gör. Metin YILMAZ*

ÖZET

İki ayrı bölüm olarak ele aldığımız bu makalede, ilk olarak hapishane kurumunu müştemilatından soyutlayarak İslâm öncesi ve islâmi dönemin ilk üç asrındaki tarihi sürecini inceledik. Hapis ve hapishane kavramlarının filolojik yapısını kısaca ele aldıktan sonra, Hz. Peygamber, Hulefâ-i Râşidin, Emevî ve Abbâsî döneminde hapishanelerin yapısı, işleyişi ve bir takım hapis uygulamalarına örnekler verdik. Bu tarihi bilgilere ilave olarak İslâm'ın insan haklarına verdiği öneme rağmen, istisnai birkaç halifenin uygulaması dışında, hapishane binalarının ve koşullarının ne denli dayanılmaz olduğunu, işlenen insan hakkı ihlallerinin boyutunu gözler önüne sermeye çalıştık. Aynı zamanda tarihin her döneminde hapishane ve hapis cezasının uygulama gereksiniminin kaçınılmazlığını izah ettik.

İkinci kısımda ise hapishane unsurlarını ele alıp, mahkumların yaşam koşullarının İslâm hukuk literatüründeki ve pratikteki yansımalarını, mahkumlara uygulanan muamele tarzlarını araştırdık. Daha sonra hapishanelerin fiziki yapısını ele alıp, günümüz hapishane modelleriyle karşılaştırmalı olarak mahkumun yaşam şartlarına ne denli uygun olup olmadığını tartıştık. Makalemizi, hapishane personeli ve bunların mahkumlarla olan diyalogunu inceleyerek, genel bir değerlendirmeye sonuçlandırdık.

HAPİSHANELER

1-Hapishane Kelimesinin Lügat Ve Istılah Anlamı

Tutulan, alıkonulan, engellenen yer anlamında kullanılan *hapishane* Arapça *h.b.s.* kökünden türemiştir.¹ Kelimenin diğer Arapça türevlerine gelince bunlar “habs, mahbes, mahbûs, habf”dir.² Ayrıca hapishane anlamında kullanılan diğer kelime de *s.c.n.* kökünden türeyen ve literatürde

* O.M.Ü İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arabi'l- Muhît*, Kahire, ty. , I, 702-vd.; el- Makrîzî, *Kitâbu'l- Mevâiz Ve'l- 'İtibâr*, ty. , II,187-vdd.

² İbn Manzûr, I, 702-703, Kelimenin kökeni ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Komisyon, El- Mevsûati'l- Fikhiyye, “*Habs*” md., Kuveyt 1983, XVI, s.282

daha fazla yer bulan *sicn* kelimesidir. Hapishane görevlisine *Seccân* mahkuma ise *Secîn*, *Mescûn* ismi verilmiştir.³

Bu kelimeler genellikle ilk anlam olarak hapishane ifadesine karşılık olarak kullanılsa bile daha farklı anlamları da bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin *s.c.n* den türeyen, *Siccîn* kelimesi sözlükte, “devamlı, şiddetli, kötülerin kitabının konulduğu yer, cehennemde bir dere, açık ve ortada, çevresine hurma konulmuş hurma ağacı” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁴

Belirttiğimiz bu kelimelerin tümü Kur’ân-ı Kerimde hapishaneye karşılık olarak kullanılmasına rağmen, genellikle terim anlamını içeren ifadenin *sicn* kelimesinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Irene Scheneider *Sicn* kelimesinin Grekçe’deki *Signon* kelimesinin bir versiyonu olduğunu iddia etmektedir.⁵ Ancak bu görüşü doğrulayacak başka bir bilgiye rastlayamadık. *Hasr* kelimesi de bazı âyetlerde hapishane anlamında kullanılmıştır.⁶

Âyetlerde hapishaneyi ifade eden bu farklı kelimelere rağmen, *Sicn* ifadesi daha sık kullanılmıştır. Ancak gerek dil bilimciler gerekse İslâm hukukçuları *Sicn* ve *Habs* kelimelerini rahatlıkla birbirlerinin yerine kullanmışlardır.⁷ Fakat aynı kökten türeyen *Siccîn* kelimesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Mutaaffîfîn sûresinde geçen “*Doğrusu günahkarların yazısı, muhakkak ki siccîndedir. Siccîn nedir bilir misin? Yazılmış bir kitaptır o.*”⁸ âyetinden yola çıkarak Elmalılı Hamdi Yazır bu kelimeye hapishane anlamı yüklemiş ve kelimenin *s.c.n.* kökünden türediğini, mübalağa ismi veya sıfatı olduğunu söylemiştir.⁹

Zemahşerî ise âyetteki *siccîn*’ in ne olduğu sorusuna yine âyetle verilen cevaptan yola çıkarak şu şekilde bir açıklama getirmiştir: “*Siccîn*”denen o kitap ki onu kim görse onda hayır olmadığını anlar. Dolayısıyla hapsetmek, sıkıştırmak anlamında “*secin*” den fiil kalıbında “*Siccîn*” ismi kullanılmıştır.¹⁰

Şüphesiz *sicn* kelimesi Kur’ân’da Yusuf kıssasının anlatımında tam olarak hapishane kelimesini karşılamıştır. *Habs* kelimesi ise sadece Mâide Sûresinde şu şekilde geçmektedir: “...Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmiş ise, sizden olmayan iki kişi (şahitlik etsin). Kuşkulanırsanız namazdan sonra onları tutar (yemin ettirir) siz.”¹¹ Ancak her ne kadar *habs* kelimesinin *sicn* kelimesinin yerine kullanıldığını söylesek

³ İbn Mânzûr, III 1947

⁴ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1305, IV, 646, İbn Manzûr, III, 1947

⁵ Scheneider, “*Sidjn*”, *md.*, The Encyclopaedia of İslâm, Leiden 1996, IX, 547

⁶ Kur’ân İsrâ, 17/8: Tevbe, 9/5

⁷ ‘Âmir, *et-Ta’zîr fi’ş-Şerâti’l-İslâmiyye*, yy. ty., s.362

⁸ Kur’ân, . Mutaaffîfîn, 83/7-9

⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sadeleştiren: İsmail Karaçam ve diğerleri, İstanbul 1992, s.64-67

¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûnu’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Tev’îl*, Beyrut, ty., IV, 231

¹¹ Kur’ân, Mâide 5/106

de, bu âyet-i kerimde ıstılahi anlamda bir hapis cezasından bahsetmek mümkün değildir.¹²

Yusuf sûresinde geçen âyetlerde sözü edilen zindan/hapishane¹³, “siyasî güç tarafından kendi otoritesini muhalefete benimsetmek maksadı ile kullanılan ve caydırıcı rol üstlenen merkez” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Şu’arâ sûresinde Firavun’un Hz. Musa’yı hapse atmakla tehdit etmesi,¹⁴ her totaliter/baskıcı sistemde olduğu gibi, hapsin, başkaldırıcı sindirme amacıyla kullanıldığının açık göstergesidir.

Âyetlerde geçen ve bizim izaha çalıştığımız *habs* kelimesi, tutuklama, alıkoyma, hapsetme anlamlarında kullanıldığı gibi, İslâm kurumları içerisinde ilk dönemden itibaren varlığını sürdüren ve bir malın özel mülkiyetten çıkarılarak Allah yolunda kullanılmak üzere kamu yararına ayrılması işlemi olan vakıf terimini de kapsamı içerisine almıştır.¹⁵

Neticede terim anlamı olarak suç işleyenlerin belirli bir zaman diliminde alıkonuldukları mekanı ifade eden hapishaneye¹⁶ karşılık Kur’ân’da kullanılan kelimelerin, her ne kadar farklı anlamlara gelse de, tümünün içeriğinde kötüye, olumsuz, tecride işaret eden anlamlar olduğu açıktır.

2-İslâm Öncesi Hapishanelere Genel Bir Bakış

Kur’ân âyetlerinden de anlaşıldığı kadarı ile, eski medeniyetlerde hapishanelerin, yerleşik sisteme geçmiş, belirli ölçüde gelişmiş bir hukuk sistemine sahip bölgelerde var olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak bu hapishanelerin, suçluyu cezalandırma ve topluma kazandırma işlevinin dışında cezası kesinleşip, infaz gerçekleştirilene kadar, suçlunun bekletildiği mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Eski ve Yeni Ahit’te geçen hapishane anlatımı ile Kur’ân’daki anlatım bir biri ile örtüşmektedir. Hz. Yûsuf ve Musa’nın hapsediliş hikayeleri her üç ilahi kitapta da tüm yönleri ile ele alınmıştır.¹⁷

İslâm’dan önce Romalılarda genelde idam cezası uygulanmakla birlikte bazı durumlarda ölüm cezası müebbet hapse çevrilmiş, mahkumlar açık cezaevi usulü, özel ve kapalı işyerlerinde çalıştırılmıştır.¹⁸ Kanaatimizce,

¹² el-Lehib, *es-Süccân Mezayâhâ ve ‘Uyûbühâ min Vicheti’n-Nazari’l-İslâhiyye*, Riyad 1984, s.21

¹³ Kur’ân, Yûsuf 12/25,32,33,35,39,41,42,100

¹⁴ Kur’ân, Şu’arâ, 26/29

¹⁵ Bardakoğlu, “*hapis*”md. T.D.V.İ.A., İstanbul, 1997, XVI, 54; Daha geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Mevsûâtü’l-Fıkhîyye*, s.284

¹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996 s.460 : İbn Kuteybe, *et-Turuku’l-Hükmiyye*, Beyrut, t.y., s.102; el-Mevsûâtü’l-Fıkhîyye, s.282

¹⁷ Kur’ân, Yûsuf 12/25,32,33,35,39,41,42,100; Eski Ahit, Ezra 7/26, Levililer 24/12, Sayılar 15/34, Yeremya 37/16, Tekvîn 39/20; Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 5/21-23, 16/23-27, 35-40, 22/19

¹⁸ Bardakoğlu, XVI 54

ölüm cezasının müebbet hapse çevrilmesindeki asıl neden, af değil suçluları ağır işlerde çalıştırarak onların iş gücünden istifade etmektir.

Yarı açık hapishaneler dışında, hapis cezalarının ilk olarak tatbikatına başlandığı sıralarda, tutukluların ceza maksadı ile kapatıldıkları yerler kalelerin karanlık bodrumları olmuştur. İtalya, Hollanda başta olmak üzere, batı ülkelerinde ancak, XVI. y.y.'dan itibaren hapishanelerin teşekküllü bir şekilde kurulmaya başladığını görmekteyiz.¹⁹

Türklerde uygulaması çok fazla olmamakla birlikte hafif suçlar için kısa süreli hapis ve zorunlu ikamet cezaları verildiğinden, hapishanelerin kısmen mevcudiyetinden söz edilebilir.²⁰

İslâm öncesi uygarlıklarda hapishanelerin mahiyeti hakkında geniş bir bilgiye sahip olmamamıza rağmen, toplumların yaşam şekilleri, diğer medeniyetlerle olan etkileşimleri, benimsedikleri ceza hukuk sistemleri, hapis ve hapishane anlayışları üzerinde etkili olmuştur. Örneğin göçebe Türklerde teşkilatlı bir hapishaneden bahsetmek anlamsız olur. Ancak, ticarî alış veriş gereği dış etkilere açık olan ve yerleşik hayatın benimsendiği Mâverâünnehir bölgesinde durumun daha farklı olduğu düşünülebilir.

Cahiliye Arap toplumunda ise, yerleşik Araplar dışında, hapis cezası ve hapishane binaları yaygınlık kazanmamıştır. Bunda da en önemli etken, Orta Asya Türklerinde olduğu gibi göçebe yaşantısının ve toplumun tüm fertlerinin istisnasız benimsediği, iç düzeni sağlayan sabit hukuk sistemlerinin olmayışdır. Arapların hapis cezası yerine, kabile prensiplerine aykırı davranan kişileri sürgünle/tardla/kabile dışı bırakma ile cezalandırma usulü daha fazla yaygınlık kazanmıştır.²¹ Şüphesiz ki hapis cezasının tatbiki için sağlam olarak inşa edilmiş bir hapishaneye, muhafızlara/gardiyanlara ihtiyaç vardır. Çölde yaşayan, sürekli hayvanları için otlak arayan bedeviler için hapishanenin varlığından bahsetmek bir bakıma anlamsızdır.²²

Güney Arabistan'ın durumunun kuzeye nazaran daha farklı olduğu bilinen bir gerçektir. Deniz ticaretinin merkezi olan, farklı milletlerle kaynaşma imkanı ve kültür alış verişinde bulunan bölge halkının yerleşik bir devlet nizamına sahip olması ayırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.²³ Bu bölgenin dışında Arap yarımadasında Mekke, Medine gibi şehir merkezlerinde de hapishane olarak kullanılan özel mekanlardan bahsedilmektedir.²⁴ Bu hapishanelerde mahkumların el ve ayaklarından, ucu

¹⁹ Dönmezer-Erman, *Nazarî ve Tatbiki Ceza Hukukuku*, İstanbul 1966 II 675; Atar, Fahrettin, *İcra ve İflas*, s.253

²⁰ Bardakoğlu, XVI, 54

²¹ Scheneider, "*sudjın*"md, IX, 547

²² Cahiliye döneminde Hicaz Bölgesinin siyasi-coğrafi-kültürel yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara, 1999, s.151-191

²³ el-Bezre, *el-Esr ve's-Sicn fi's-Şi'ri'l- 'Arabî*, Beyrut 1985, s.100

²⁴ el-Bezre, s.100

duvara sabitleştirilmiş zincirlere bağlandığına, ve hapishane gardiyanlarına *haddâd* ismi verildiğine dair bilgilere rastlamaktayız.²⁵

İslâm öncesi toplumlarda, başta yöneticilerin varlıklarını sürdürmek ve yönetilenleri baskı altında tutmak, fertlerin ve toplumun çıkarlarını korumak maksadı ile suçluları tutuklayıp hapsedtikleri anlaşılmaktadır. Yerleşik hayat biçimini kabullenememiş göçebe toplumlarda ise suçlu kişiyi toplumdan tecrit, yani sürgün, hapis cezasına denk bir müeyyide olarak karşımıza çıkmaktadır.

3- Hz.Peygamber Zamanında Hapishaneler

İnsanlığa gönderilen tüm ilahi dinlerin temel gayesi toplum adaletinin tesisi ve fertlere insanca yaşama biçimi sunmasıdır. Kur'ân âyetlerine bakıldığında toplum içi anarşiye kesinlikle yer verilmemesinin, kaynaşmanın sağlanmasının, ferdin kişisel haklarının korunmasının İslâm toplumu için kaçınılmaz olduğu görülecektir.²⁶ İctimâî ve ferdi içerikli hatalara karşı uygulanacak müeyyidelerin bir kısmına açıklık getirilmiş, ancak toplumun örfi yapısı da göz önünde bulundurularak teferruata dair hususlar yasama ve yargı organlarına bırakılmıştır.

Kur'ân'da herhangi bir suça karşılık hapis cezasının gerekli olduğunu ima eden herhangi bir ifade ile karşılaşmamaktadır²⁷. Sadece Nisâ sûresi 15 ve Tevbe Sûresi 5. âyet-i kerimelerde kısmî ve özel durumlar için söz konusu olan hapis cezalarından bahsedilmektedir. Nisâ Sûresinde geçen âyetle, anladığımız şekliyle bir hapisten bahsedilmeyip, fuhuş yapan kadınların kendi evlerinde alıkonulması söz konusudur.²⁸ Zemahşerî âyetin yorumunda, bu uygulamanın İslâmın ilk dönemlerinde yürürlükte olduğunu, zina eden erkek ve kadınlarla ilgili hükümler inzâl olduğunda bu âyetin “nesh” edildiğini söylemektedir. Ona göre âyetle kastedilen, kadının dışarı çıktığı zaman karşılaşacağı güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik tavsiyedir.²⁹ Zaten âyetin genel anlamda bir hapis cezasını kapsamadığı açıktır. Kararı veren hâkim değil, suçu işleyen kadının birinci derece yakınıdır. Oysa hapis cezasında karar olayın dışında olan üçüncü şahıs tarafından verilmektedir.³⁰ Tevbe sûresinde ise daha açık olarak hapisten bahsedilmektedir. “Haram aylar çıkınca (size savaş açan ve saldıran) müşrikleri (aranızda harp hali devam ettiği sürece) bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, onları hapsedin.”³¹ Âyetle hapis cezasından bahsedilmesine rağmen, kelimenin öldürme,

²⁵ Bardakoglu, IX, 55

²⁶ Kur'ân, 4/58, 5/8,42, 6/152, 3/103, 8/46

²⁷ Bilmen, Mâide 33. âyet-i kerimede “Bulundukları yerden sürülmeleridir” ifadesini delil göstererek, hapis cezasının kitap ve sünnetle sabit olduğu sonucuna varmıştır. (Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1976, III, 33)

²⁸ Kur'ân, Nisa, 3/15

²⁹ ez- Zemahşerî, I, 511

³⁰ el-Lehib, s.93

³¹ Kur'ân, Tevbe 9/5

yakalama ifadeleri ile birlikte kullanılması, esirlere tatbik edilecek tek cezanın hapis olmadığını, saldıran ve savaş ilan eden müşriklere muharebe süresince karşı koyuşu teşvik mahiyetinde bu ifadenin söylendiğini ortaya koymaktadır.

Hz.Peygamberin savaş esirlerine karşı muamelesine baktığımızda, onun hapisten ziyade affa yönelik bir yaklaşım içinde olduğunu görürüz. Dolayısıyla Kur'ân da hapsi emreden veya yasaklayan bir nass'ın bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.³² İslâmın ilk dönemlerinde ileride de izah edeceğimiz hapis cezası tatbikatını ise, Arap toplumunda süregelen uygulamaların bir devamı olarak izah etmek mümkündür.

Resûlullah'ın, "hılfu'l-fudûl"³³ örneğinde olduğu gibi cahiliye dönemindeki, İslâm'ın genel ruhuna uygun bir takım uygulamaları benimsediğini ve tatbik ettiğini düşünürsek, hapis ve hapishane kavramlarını da bu kategoride değerlendirmemiz mümkündür. Fakat Hz.Peygamber döneminde bugün anladığımız şekliyle bir hapishanenin mevcut olmadığını göz ardı etmememiz gerekmektedir. Hapis sadece, suçluyu te'dip veya suçunun kesinleşeceği zamana kadar ev, mescit gibi mekanlarda veya davacının kendi evinde tutması şeklinde gerçekleşmekte idi. Bu nedenle Hz.Peygamber mahkumlara "*esir*" ismi vermekte idi.³⁴

İslâm'da asıl olan, kişi hak ve özgürlükleri olup, özgürlüklerin sınırlandırılması, hukukun çiğnenmesi müstesna, normal dışı bir uygulamadır. Kur'ân ferdin doğuştan özgürlüğünü şu şekilde açıklamaktadır: "*O size yeryüzünü boyun eğdirdi. Haydi onun yeryüzünün omuzlarında yürüyün ve Allah'ın rızıkından yiye.*"³⁵ Yine başka bir âyette Kur'ân "*Ey inananlar, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selam vermeden girmeyin. Herhalde bunun sizler için daha iyi olduğunu düşünüp anlırsınız. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin ve eğer size dönün denilirse, dönün; bu sizin için daha temizdir.*"³⁶ şeklinde ferdin özgürlüğü ve insan hakları ile ilintili izahatta bulunmaktadır. Hz. Peygamber de bu Kur'ânî üslubu prensip edinmiş ve bugün milletlerarası insan hakları derneklerinin henüz yeni gündeme getirmeye başladıkları düşünceleri, bizatihi önderi olduğu toplumda, uygulamış, ileriye dönük tüm insanlığın bundan faydalanması için de hayatının sonuna kadar var gücü ile mücadele etmiştir.³⁷

³² el-Lehîb, s.93

³³ Hamidullah, *İslâm. Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, I, 53

³⁴ el- Kettânî, *et- Teratibü'l- İdariyye*, Beyrut ty. I, 297 krş. Özel, Ahmet, *H. Hz. Peygamberin Yönetimi*, İstanbul 1991, II, 55; el- Bezre, s.24

³⁵ Kur'ân. Mülk 67/15

³⁶ Kur'ân. Nûr 24/27-8

³⁷ el-Elvânî, *The Rights of the Accused in Islam*, The American Journal of İslâmic Social Scienses, XI/3. Herndon, 1994, s.361; Schneider, Irene, *Imprisonment in Pre-Classical And Classical Islamic Law*, II/2, Leiden 1995, s.171

Resûlullah'ın, Mekke döneminde kendisi tarafından uygulanan bir hapis cezasına rastlayamıyoruz. Bunun nedeni ise, İslâm toplumunun teşekkül etmemesi, hüküm âyetlerinin nazil olmaması, Müslümanların müşriklerin yoğun baskısı altında bulunmaları ve hukuk kurallarını icra edecek idarî mekanizmaların mevcut olmamasıdır. Zaten bu dönemde hapsedilen, işkenceye maruz kalanlar İslâmı tercih etmiş olan Hz.Peygamber ve arkadaşları idi.

Mekke'de Müslümanlara karşı alınan boykot kararının mahiyetini incelediğimizde; onun bugünkü açık cezaevi ve hatta daha kötü şartlarda bir hapis hayatı olduğunu söyleyebiliriz.

Müşrikler Müslümanlara karşı uygulamış oldukları yıldırma hareketinin tümü sonuçsuz kalınca, akla mantığa sığmayacak teşebbüslerde bulunmuşlardır. Ferdi olarak vermiş oldukları hapis cezalarının etkili olmadığını gören müşrikler, Haşimoğulları mensuplarının toplu boykot edilmesi kararına varmışlar, aile fertleri müttefikleri ve akrabaları, yani Muttaliboğulları ile konuşulmasını, onlarla birlikte oturulmasını, kız alıp verilmesini ve ticari münasebette bulunulmasını yasaklayan bir anlaşma imzalamışlardır. Onlar bu konuda o kadar ciddi idiler ki, anlaşma kurallarının bulunduğu vesikayı kutsallaştıracak biçimde Kâbe içine asmışlardır.³⁸

Bu karar uyarınca Müslümanlar, Mekke dışında Ş'ib-i Ebî Tâlib adında adeta hapishaneyi andıran küçük bir vadiye sığınmaya mecbur edilmişlerdir. Burada yaşanan dramatik sahneler, boykot edilenlerin tüm hürriyetlerine el konulması, tam bir hapishane hayatı yaşandığını bize anımsatmaktadır. Şu örnek zannımızca olayın vahametini ve bu boykot hadisesini niçin tutukluluk kategorisinde değerlendirdiğimizi daha iyi açıklayacaktır. Yiyecek bulamadığı için açlıktan kıvranan bir kişi, uzun süre önce kesilmiş hayvanın artığı olan deri parçasını bulduğunda bunu suda kaynatıp yemek yapma düşüncesi ile büyük bir sevince gark olmuştur. Boykot sadece sefaletle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Müslümanların serbest dolaşım özgürlüğünü de ellerinden almıştır. Hz.Peygamber'in peşine adamlar takıp, Kabe'yi ziyarete gelen müşrik hacı adaylarına İslâm'ı tebliğ hareketi engellenmiştir.³⁹

Yaklaşık iki-üç yıl süren tutukluluk ve tecrit hayatını, bedevi yaşantıdaki, kabile kurallarını çiğneyen üyelerin kabile dışına sürülmesi olayının, yerleşik hayattaki farklı bir yansıması olarak düşünebiliriz.

Hız.Peygamber'in Medineye hicreti, site devletinin kurulması ve ilk anayasanın ilanından sonra, bağımsız yargı organları çalışmaya başlamış, iç ve dış tehlikeleri ortadan kaldıracak müeyyideler yürürlüğe konmuştur.⁴⁰

³⁸ Daha geniş bilgi için bkz. İbn İshâk, *Sîret*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s.137vd.

³⁹ Hamidullah, II, 934

⁴⁰ el-Elvânî, s.349

Müslümanlar ve Gayri Müslimler tarafından işlenen suçlar karşılıksız kalmamış, Hz.Peygamber'in bizatihi kendi uygulamaları doğrultusunda cezalandırılmıştır. Had cezalarında olduğu gibi birtakım cezaların infazında hapis cezasına baş vurulmuştur.

Medine'ye hicretin ilk yıllarında kadılık vazifesini Hz. Peygamber bizatihi kendisi yürütmüştür. Ancak toprakların genişlemesi ile birlikte, Medine dışındaki bölgeler için yeni kadı tayinleri zorunlu hale gelmiştir. Bu görevi, örneğin Yemen'de Hz. Ali, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Muâz b.Cebel gibi sahabeler üstlenmiştir. Dolayısıyla tayin edilen bu kadılar, diğer cezalarda olduğu gibi hapis cezasını da Medine örneğini göz önünde bulundurarak uygulamaya koymuşlardır.⁴¹

Hz.Peygamber döneminde hapis cezalarının nerelerde, nasıl, hangi amaçlarla tatbik edildiğine dair birtakım örneklerden bahsetmek, daha sonraki dönemler için hapis cezasının uygulanış yöntemi ile ilgili hususlara ışık tutacaktır.

Hendek savaşını müteakip Sâd b. Mu'az'ın görüşü doğrultusunda verilen hüküm sonucunda, Müslümanları arkadan vurma niyetinde olan ve imzalanan anlaşmaya ihanet eden Benû Kureyza Yahudileri, çağrıya uyarak kalelerinden çıktıktan sonra, Resulullah onları Kîse binti Hâris⁴² isimli bir kadının evinde hapsedmiş, daha sonra ise ihanetlerinin cezası olarak öldürülmüşlerdir.⁴³

İslâm hukukunda hapis cezasını gerektiren haller, hukuk literatüründe detayı ile yer bulmasına rağmen, biz bu hususu konumuz kapsamı dışında gördüğümüz için, üzerinde fazla durma ihtiyacı hissetmiyoruz. Ancak Benî Kureyza örneğinde olduğu gibi hangi suçların hapisle sonuçlanacağına dair Hz.Peygamberin kesin bir tavrının mevcut olmadığı görülmektedir. Vahiy ile sabit olmayan hususlarda Hz.Peygamber yerine göre ashabının görüşüne dahi başvurmuş, yapılan istişare sonucunda yukarıdaki örnekte olduğu gibi en makul görüş benimsenmiştir.

Mekkeli aristokrat sınıfın, gerek İslâmiyet öncesi gerekse İslâm'ın ilk yayılış döneminde, Müslümanlara uygulamış oldukları hapis cezaları, Hz.Peygamberin tatbikatından önce Arap Yarımadası'nda hapis cezalarının yaygın olduğunun bir delilidir.

⁴¹ el-Elvânî, s.329

⁴² Zikri geçen kadının isminin Renle binti Haris olduğunu iddia edenlerde mevcuttur. Vâkidî ise eserinde sadece binti Haris ismine yer vermiştir. (Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Megâzî*, yy. 1984, II, 512.)

⁴³ İbn Hişâm, Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi, Beyrut. ty. , III, 440vd. Schneider, *İmprisonment*, s.161; Güner. Osman. *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Ankara 1997, s. 294 vd.; Hz. Hz.Peygamberin Yahudilere karşı oldukça katı ve intikam duygusu ile hareket ettiğine dair itirazlara Mevdûdî, akılcı ve doğru bilgilere dayalı olarak mantıklı cevaplar vermiştir.(Mevdûdî, *Cihad İslâm'da Savaş Hukuku*, Çev. M.Beşir Eryarsoy, İstanbul 1992, s.361-366

Mekkelilerin Müslümanlara baskı uyguladıkları dönemlerde muhtemelen onların sıcak ve soğuğa maruz kalmaları, acı ve ızdırıp çekmeleri için damsız ve çatısız odalarda zincire vurulmuş olarak hapsedildikleri bilinmektedir. Fakat çatısı olmayan bu yapılar mahkumların kaçışını kolaylaştırmıştır. Resûlullah'ın Medine'den Mekke'deki tutuklu Müslümanları kurtarmak maksadı ile casuslar gönderdiği ve bunları merdiven yardımı ile kurtardığı rivâyet edilmektedir.⁴⁴ Bunlardan biri olan Velîd b. Muğîre gizlice Mekke'ye giderek, tavana bir hapishanede elleri ve ayakları bağlı iki Müslüman tutukluyu kurtarmayı başarmıştır.⁴⁵

Mekkelilerin, Müslümanları hapsettiğine dair diğer bir örnek ise, Hudeybiye anlaşması esnasında, şartlar üzerinde tartışılırken, hapisten kaçıp ayağındaki zincirleri sürüyerek çıkagelen Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel'in durumudur. Ebû Cendel daha önce Müslüman olmuş ve Kureyş tarafından zincirlenerek hapse atılmıştı. Anlaşma şartları uyarınca Ebû Cendel müşrik olan babasına teslim edilmiş ve Hz. Ömer başta olmak üzere sahabenin ileri gelenleri bu duruma itiraz etmiştir. Buna karşılık Hz. Peygamber onu şu sözlerle teskin etmiştir: “Ey Ebû Cendel ! Sabret Cenab-ı Hak yakında seni ve Mekke'de hapsedilmiş olan Müslümanları bu beladan kurtaracaktır.”⁴⁶

Hz. Peygamberin bu ifadesinden bir çok Müslüman'ın Mekke'de mahkum olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Ebû Cendel ile aynı kaderi paylaşıp, Mekke'deki hapishanelerden kaçan Müslümanların “el-’İs” denilen yerde toplandıkları ve sayılarının üç yüze ulaştığından bahsedilmektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber ve karşıt güçlerin pratikte hapis cezalarını tatbik ediş amaç ve yöntemlerini günümüzün bakış açısı ile, insan hakları bağlamında değerlendirdiğimizde bariz bir farklılık karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber tarafından hapis cezasını uygulamadaki temel amaç; ferdin haklarını korumak, anarşiyi önlemek, İslâm toplumunu ortadan kaldırmaya yönelik iç ve dış tehditleri tesirsiz hale getirmektir.

Resûlullah'ın hapsetme gerekçelerine baktığımızda bu tezimiz doğrulanmaktadır. Genellikle Hz. Peygamber borcunu ödemeyen, suç işleyip işlemediği kesinleşmeyip töhmet altında bulunan şahısları hapsetmekte idi.⁴⁸ Sahih hadis kitaplarında Resûlullah'ın töhmete istinaden insanları hapsettiği, daha sonra ise onları serbest bıraktığı sıkça geçmektedir.⁴⁹ Bu günkü gözaltına alma ile eşdeğer olan, töhmete bağlı tutuklama, iddia sahibinin iddiasının

⁴⁴ Hamidullah, II 934; Atar, *İcra ve İflas*, s.253 vd.

⁴⁵ Hulagu, M. Metin, *İslâm Hukukunda Kişinin Hapsi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1996, s.23

⁴⁶ İbn Hişâm, III, 318vd.

⁴⁷ İbn Hişâm, II, 324; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 260-261

⁴⁸ es- San'anî, *el-Musannef*, Beyrut 1972, VIII, 308; Ebû Dâvud, *Sünen*, Beyrut, 1989, 23/28

⁴⁹ Müslim, *Sahih*, Kahire ty., Kitâbu'l-Müsâkât, VIII, 67; et-Tirmîzî, *Sünen*, Mısır 1975, IV 28, 14/21, nr.1417

doğruluğu veya yanlışlığı anlaşılana kadar geçen süre içerisindeki fiili durumdur. şâyet şüphelinin masumluğuna karar verilirse serbest bırakılmıştır.⁵⁰

Bu dönemde uygulanan hapis cezaları, müebbet veya uzun süreli olmayıp, ya suçlunun infazına kadarki geçen zamanda ya da kefaletle, hakim huzuruna çıkacağına söz verme gibi şartlı tahliye şeklinde-dir.⁵¹ Hapisten kastın, suçlunun toplumla olan ikili ilişkilerine mani olarak, ıslah edilip topluma kazandırma çabası olması, illetin ortadan kalkması ile ceza müddetinin son bulmasını gerekli kılmıştır.⁵²

Hz.Peygamber; evleri,⁵³ ibadet yeri olma özelliğinin dışında bir çok fonksiyonu icra eden mescitleri hapislane olarak kullanmıştır. Mescitler erkekler için olduğu gibi kadınlar içinde hapislane görevi yapmıştır.

Günümüz dünyasında, yaşanan savaşlar neticesinde elde edilen esirlerden mübadele usulü ile serbest bırakılanların dışındakilerin çoğunun ya öldürüldüğünü ya da yıllarca hapisanelerde tutulduğunu düşünürsek, Hz.Peygamberin savaş sonunda ele geçirmiş olduğu esirlere karşı uygulamalarının tüm dünya milletlerine örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. İşlâm'ın savaş dini olmayıp, barış ve kardeşliği temsil ettiği genel prensibinden yola çıkarak esirlere karşı hiçbir zaman sert bir tavır takınılmamış, Hz.Peygamber, ashabına, tutsaklara karşı daima cömert ve merhametli davranılmasını öğütlemiştir. Bu insani yaklaşımın zorunluluğunu Kur'ân şu şekilde izah etmektedir: "*yoksula, yetime ve esire onun sevgisi için yemek yedirirler. Biz size ancak Allah'ın rızası için yedirmekteyiz. Sizden ne bir karşılık bekliyoruz, ne de bir teşekkür. Çünkü biz asık suratlı, çok zorlu bir günün azabından ötürü Rabhimizden korkarız derler.*"⁵⁴

Örneğin, kendilerine on üç yıl boyunca işkence yapmaktan geri durmayan, haklarına tecavüz eden Mekkeli müşriklerden bir kısmı Bedir savaşından sonra esir alındığında, Resûlullah arkadaşlarına, onlara karşı müşfik ve cömert davranmalarını emretmiştir. Bilindiği gibi Müslümanlara kılıç çeken bu esirler, kendilerine hiçbir kötü muamelede bulunulmadan kefalet karşılığı serbest bırakılmışlardır.⁵⁵

Daha öncede belirttiğimiz gibi Hz.Peygamber döneminde müstakil hapisanelerin bulunmayışı ve esirlere iyi muamele anlayışının da teşviki ile savaş tutsakları hapsedilmeyip, serbest bırakılana kadar, Müslüman askerler arasında dağıtılmakta idi. Savaş esirlerinden bir kişinin şu ifadesi oldukça

⁵⁰ el-Lehib, s.103

⁵¹ es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut ty., XX.75

⁵² Hulagu, s.24

⁵³ Schneider, "*Sıdn*"md. IX. 547

⁵⁴ Kur'ân, İnsan, 76/8-10

⁵⁵ İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, Beyrut 1979, III, 110 vd., Krş. ev. şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, *Zâdu'l-Meâd*, İstanbul, 1989, III, 143-146

manidardır. "Allah Medine halkını mübarek kılsın, kendileri hurma ile idare ederken, bizlere zaten az olan buğday ekmeği verirlerdi."⁵⁶

Savaş esirlerine uzun süreli hapis cezasının uygulanmamasının en önemli etkenlerinden birinin de şu âyet olabileceği düşüncesindeyiz. "Esirler için bağı sınıksız tuttukian sonra da onları ya bir lütuf olarak bırakın, ya da bir fidye karşılığı salıverin. Harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar böyle yapın."⁵⁷ Nitekim diğer savaşlarda olduğu gibi Huneyn gazvesinde de aynı uygulamaya gidilerek, Resûlullah savaş ganimeti olarak kendi payına düşen savaş esirlerini serbest bırakmış, daha sonra da bunu gören arkadaşları ona uyarak tüm esirleri salıvermişlerdir.⁵⁸

Âyetlerde geçen "esir" kelimesi açık bir şekilde harp tutuklularına işaret etse de Abbasîler dönemine kadar değişik suçlardan yükümlü mahkûmlar için kullanılmıştır.⁵⁹

Hirmas b. Habib isimli bir sahabe şöyle rivâyet etmektedir: "Bana borçlu olan kimselerden birinin ödemede bulunacağına dair ümidimi kestikten sonra Resûlullah'a şikâyetinde bulundum. O da bana bu kimseyi hapsedmeme izin verdi ve arkasından da bilgi almak için oraya uğradı."⁶⁰ Bu örnekten anlaşıldığı gibi özel evler de hapishane olarak kullanılmakta idi.

Hız.Peygamber'in hapis uygulamalarına diğer örnekler şunlardır: Hicaz bölgesinde bir gurup insan arasında çıkan tartışma sonucu bir kişi öldürülmüştü. Hız.Peygamber gönderdiği memurlar sayesinde katilleri hapsedtirmiştir.⁶¹

Gatafan kabilesi, Benî Gıffarlı iki kişinin develerini çaldığı şikâyeti ile Hız.Peygambere geldiğinde O, deve bulunana kadar Gaffarlı bir kişiyi hapsedmişti. Daha sonra develer çıkagelmiş, bunun üzerine mahkûmlar serbest bırakılmıştır.⁶²

Bu örneklerden de anlaşıldığına göre, Hız.Peygamber döneminde tevkif faaliyetinin mevcut olduğu ve bununla da kalınmayıp hapis cezasının uygulandığı açıktır. Fakat bu hapis cezasının sırf bu maksatla hazırlanmış/yapılmış özel mekanlarda infaz edildiğini söylememiz güç görünmektedir. Ancak her mahkûm için ayrı olarak, o mahkûmu gözetlemek maksadı ile "Tersim" ismi verilen geçici muhafızlar görev yapmakta idi.⁶³ Kişilerin alacaklarını temin için Hız.Peygamberin onayı ile borçluyu bizatihi

⁵⁶ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, Çev. Yusuf Balcı ve diğerleri, İstanbul, 1996, I, 420

⁵⁷ Kur'ân, Muhammed, 47/4

⁵⁸ İbn Hişâm, IV, 488 vd.

⁵⁹ el-Bezre, s.25

⁶⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, Beyrut, 1988, Kitâbü's-Sadakât 15/18 nr.1971, II, 56

⁶¹ Bilmen, III, 33

⁶² Ebû Dâvud, II, 282

⁶³ el- Makrizî, II,187: el- Kettânî, I, 297

kendinin hapsedmesi. teşekküllü bir hapishanenin varlığından bahsedilemeyeceğinin açık bir göstergesidir.⁶⁴

Hız.Peygamber dönemindeki hapis cezalarına ve uygulama usulüne, dönemin ekonomik, siyasî ve sosyal durumunu göz önünde bulundurarak baktığımızda, konunun daha tutarlı tahlilini yapma imkanımız olacaktır.

Hız.Peygamber döneminde, mahkumların, hapishane olarak kullanılan mescit ve evlerin yanısıra farklı amaçlarla açılmış yer altı kuyularına hapsedildiği iddiası, Hız.Peygamberin hapis cezasını tatbik amacındaki asıl gaye ile çeliştiğinden izaha muhtaç bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kettânî başta olmak üzere bazı İslâm Tarihçileri Resûlullah'ın bir kısım insanları mescit ve evlerin dışında kuyulara hapsedtiğini öne sürmüşlerdir.⁶⁵ Yukarıda da örneklendirdiğimiz gibi insanların ev ve mescitlere hapsedildiğine dair rivâyetlerle karşılaşmamıza rağmen, kuyuların hapishane olarak kullanıldığına dair hiçbir örneğe rastlayamadık. Böyle bir uygulamadan zannımızca, o dönemde müstakil bir hapishanenin olmayışı, diğer topluluklar tarafından sıkça başvurulmuş kuyulara hapsedme geleneğinin Hız.Peygamber tarafından da kullanılabileceği varsayımından hareketle söz edilmiştir. Aslında Kettânî'nin bu mekanları kuyu olarak isimlendirmesinin nedeni, kapı ve girişlerin dar olması gibi şekli benzerliklerden ileri gelmektedir. Ayrıca bu tür yerlere, bölgenin aşırı sıcak olmasından dolayı, soğuk hava deposu olarak kullanılmak maksadı ile sıkça rastlanması, dar olan mekanların hapishane olarak kullanılabileceğini akla getirmiştir.⁶⁶

4- Hulefâ-i Râşîdîn Döneminde Hapishaneler

Hız.Peygamberin vefatından sonra halife olan Hız.Ebû Bekr döneminde de müstakil bir hapishaneden söz etmek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Resûlullah zamanında olduğu gibi başka amaçlar için tahsis edilmiş mekanlarda suçlular hapsedilmekte idi. Hız. Ebû Bekr'in hilafete geçmesi ile birlikte ortaya çıkan Ridde olayları ve hilâfet süresinin kısa olması devlet teşkilatında yeni oluşumlara meydan vermemiştir.⁶⁷ Hız.Ebû Bekr'in kadısı olan Hız. Ömer'in şiddetli ve ihtiyatlı bir yapıya sahip olması nedeniyle huzuruna iki hasım bile gelmemiş, Hız. Ömer bu nedenle "kadı" ünvanı almamıştır. Bu da gösteriyor ki iki sene gibi kısa zaman diliminde adli sahada reform sayılabilecek bir girişimde bulunulmamıştır.⁶⁸

Hız. Ömer dönemi ile birlikte toprakların ve nüfus sayısının artmasına paralel olarak suç oranlarındaki artış, hapis cezalarının uygulanabilmesi için

⁶⁴ Hasan, İ. Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul 1985, II, 195; Hulagu, s.24

⁶⁵ Kettânî, I. 297

⁶⁶ el- Kettânî, I. 295

⁶⁷ el-Lehib, s.350

⁶⁸ Hasan, II.196; Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, Ankara 1991, s.64

yeni bir mekanın ortaya çıkmasını ve yeni hukuki kıstasların yürürlüğe konmasını gerekli kılmıştır.⁶⁹

İşte bu zorunluluklar nedeni ile Hz. Ömer Saffân b. Ümeyye ismindeki sahabenin evini 4.000 dirheme satın alarak hapishaneye dönüştürmüştür.⁷⁰

Hz.Ömer'in satın aldığı evi hapishaneye çevirdiği ile ilgili hiçbir ihtilaf olmamasına rağmen, ilk hapishaneyi Hz. Ömer'in inşa edip etmediğine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Hapishane binasının ilk olarak Hz. Ali tarafından inşa edildiği görüşünü benimseyenlerin sayısı da oldukça kabarıktır. Bu yönde görüş beyan edenlerin yaklaşımı şu şekildedir:

“Hz.Ebû Bekr, Ömer ve Osman zamanında özel olarak yapılmış hapishaneler yoktu, mahkûmlar elverdiği ölçüde mescit ve hücrelerde hapsediliyordu. Hz. Ali iktidara gelince bir hapishane inşa etti. İslâm Tarihinde ilk hapishaneyi inşa eden de O olup, bu hapishaneye Nâfi⁷¹ ismini vermiştir. Bu hapishane sağlam olmadığından mahkûmlar kaçıyordu. Bu yüzden başka bir hapishane inşa ettirmiş ve buna da “Mehîs” veya “Muhayyis”⁷² ismini vermiştir.”⁷³

Kettânî, bu rivâyetleri değerlendirerek, aslında ilk hapishaneyi Hz. Ömer'in inşa ettiği sonucuna varmıştır.⁷⁴

Hapishanelerin ilk olarak kim tarafından kurulduğu ile ilgili bu tür farklı görüşlerin ortaya çıkışındaki en büyük etkenin, tahsis edilen mekanın tam olarak bir hapishane hüviyeti kazanıp kazanmamasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Hz. Ömer'in ilk hapishaneyi inşa ettiği kesin bir şekilde bilinmesine rağmen burasının evden bozularak hapishaneye çevrilmesi, ilk yapılış itibarı ile ev amaçlı olması, Hz.Peygamber ve Hz.Ebû Bekr döneminde olduğu gibi değişik mekanların hapishane maksatlı kullanılması olarak anlaşılmaktadır.

Kettânî'nin Terâtibu'l- İdâriyye adlı eserinde yer vermiş olduğu, Münâvî isimli Faslı bir âlimin bu hususla ilgili soruya vermiş olduğu cevap da bizim görüşümüzü desteklemektedir.

⁶⁹ el-Elvâni, s.350

⁷⁰ Buhârî, I,91, Husûmât, 44/8 nr. 1; İbn Kayyım, *Turuku'l-Hükmiyye*, s.102; Beyhakî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut 1352, VI. 34

⁷¹ Kûfede kâğıt yapılmış bir hapishanedir. Mahkûmlar bu hapishaneyi delerek kaçmışlar bunun üzerine Hz. Ali buradaki mahkûmları tahliye etmiştir. (İbn Mânzûr, II, 1301

⁷² Mühayyes veya Muhayyis, alçaltma, küçük düşürme, hakir görme anlamlarına gelir. Aşağılık olma yeri anlamında hapishane kelimesini karşılamaktadır. O hapishane, mahkûmları alçaltan küçük duruma düşüren, hakir gören bir yerdir. Naffi hapishanesinden sonra Hz. Ali tarafından mahkûmların kaçmaması için sağlam bir şekilde inşa edilen hapishanenin adıdır. (İbn Mânzûr, II, 1301: el- Bezre, s.102; Bilmen, III, 34)

⁷³ İbn Kayyım, *Turuku'l-Hükmiyye*, s.103-105; Âmir, s.361-363; el- Bezre, s.102; Bakır, *Hızlı Dönemi*, Ankara 1991.

⁷⁴ el- Kettânî. I. 295; Atar. *Adliye Teşkilatı*, s.220

"Hz. Ali hapishane için özel bir yer ihdas edip, başlangıçtan itibaren onu hapishane olarak kullanan ilk kimsedir. Hz. Ömer ise önceleri ev ve benzeri maksatla kullanılan yeri duruma göre ve ârizî olarak kullanmıştır."⁷⁵

Belâzûrî, Hz. Ömer döneminde Basra'da Dâru'l-İmâre denilen yerde bir hapishanenin olduğunu rivâyet etmektedir.⁷⁶ Basra şehri Hz. Ömer'in emri ile Utbe b. Gazvan tarafından kurulduğunda (14/635) merkeze cami, caminin hemen yanına vali konağı ve hapishane inşa edilmiştir. Basra şehrinin ilk olarak kamışlarla inşa edildiği ile ilgili rivâyeti kabul edecek olursak, güvenilirliğin temel teşkil ettiği hapishanenin de aynı malzeme ile yapıldığını söylemek mümkün değildir. Zaten Muâviye döneminde Basra valiliğine tayin edilen Zîyad şehri taş ve kerpiçe inşa etmiştir.⁷⁷

Yeni kurulan bir şehirde, hapishanenin şehir merkezinde ve valilik binasına hemen bitişik olarak inşa edilmesindeki asıl amacın, güvenlik olduğu açık olarak görülmektedir. Devlet erkanının meskun olduğu bölgenin, özel korumalar tarafından korunduğunu düşünürsek hapishanenin, mahkumların gerek içerden gerekse dışardan gelecek yardımlarla kaçışını önlemek maksadıyla hapishanenin vali konağına bitişik inşa edildiği düşünülebilir.

Hz. Ömer Hûtay'e isimli şairi, Zibrikan b. Bedr adında başka bir şahsı ağır şekilde hicvettiği için hapsedmiştir. Üçüncü kişinin şahitliği ile suçu sabitleşen Hûtay'e, hapse girdiğinde söylemiş olduğu şiirle mevcut hapishanenin yapısı hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra Basra'ya sürülen⁷⁸ Hûtay'e hapishanede şu mısraları söylemiştir:

Ne dersin zû merahta yumurtadan yeni çıkmış kuş yavrularına

Tüyleri bitmemiş ne su ne ağaç var.

Onlara bakani attın bir karanlığın dibine

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarı ile, Hz. Ömer'in evden hapishaneye çevirmiş olduğu mekan tutuklunun kaçmasına müsait olmayan, çok fazla güneş ışığı almayan hücrelerden oluşmaktadır. Bu da Hz. Ömer döneminde inşa edilen, hapishane diye nitelendirebilecek bir mekana sahip olunduğuna işaret etmektedir.

Hz. Ömer hapis cezasından daha çok sürgün cezasına ağırlık vermiştir. Muahhir b. Rafi ismindeki bir Müslümanı öldüren ve Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a suikast düzenleyen Yahudiler Suriye'ye, öbür taraftan Necran Hristiyanları da farklı nedenlerden dolayı toplu olarak Kûfe taraflarına sürülmüşlerdir.⁷⁹ Yine Dâbi ismindeki şahsı önce hapsedmiş daha

⁷⁵ el-Kettânî, I, 299

⁷⁶ el-Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut 1978, s.347

⁷⁷ el-Belâzûrî, s.341 vd.; Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, s. 49-55; Atar, *Adliye Teşkilatı*, s.66 vd.

⁷⁸ İbn Kayyım, *Turuku'l-Hükmiyye*, s.103vdd.; Âmir, s.361vdd.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul, 1989, s.183-194

sonra da dövüp Irak veya Basra'ya sürmüştür. Bu şahıs orada da göz hapsine alınmış ve halkla ilişkisine izin verilmemiştir.⁸⁰

Hz. Ömer'in Medine'ye Ebu'd-Derdâ(öl.32/652), Kûfe'ye Şureyh b. Hâris el- Kindî, Basra'ya Ebû Musa el- Eşârî(öl.42/662), Mısır'a Osman b. Kays'ı kadı olarak atadığı bilinmektedir.⁸¹bu kadıların verdikleri hapis cezaları ve mahkûmlarla olan ilişkileri hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. Kûfe kadısı Şureyh borcunu ödemeyen borçluyu önce camiye kapatmış daha sonra da hapishaneye göndermiştir.⁸²

Gerek Hz.Ebû Bekr gerekse Ömer döneminde ölüm cezası gibi ağır cezalar yerine hapis ve sürgün gibi hafif cezaların teşvik edildiği görülmektedir. Her iki halife de, özellikle kölelerin suç işlemesi durumunda öldürülmemesini; dövülmesini veya hapsedilmesini emretmişlerdir.⁸³

Hz. Osman'ın halife olması ile birlikte İslâm adalet sisteminin uygulanışında ortaya çıkan bir takım problemler, özellikle de hilafetin son zamanlarında iç karışıklığa ve anarşiye sebep olmuş, bu da Hz. Ömer zamanındaki muhakeme usûlüne ilave olarak herhangi bir teşebbüste bulunulmasına mani olmuştur.⁸⁴ Hz. Osman'ın katillerinin bulunup yargı önüne çıkarılarak gereken cezanın verilmemesi bunun en güzel göstergesidir. Bütün bunlara rağmen Hz. Osman zamanında da hapis cezası uygulanmış, Hz. Ömer döneminde inşa edilen hapishane işlevini sürdürmüştür.

Hz. Osman Temimoğulları kabilesinden, hırsızlığı alışkanlık haline getirmiş olan Dâbi'a b. Hâris'i hapsetmiş ve ölünceye kadar hapisten çıkartmamıştır.⁸⁵

Hz. Ali'nin hilafet dönemi, hapishaneler ve mahkûm haklarının görülüp gözetilmesi açısından tamamı ile reformist atılımların yapıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halife, herhangi bir kabilede müfsit bir kişiye rastlasa, onu hemen hapishaneye kapatırdı. Bu dönemde bazı suçluların ömür boyu hapse mahkûm edildikleri bilinmektedir.⁸⁶

Hapishane inşası sayısındaki artışa paralel olarak, İslâm alimleri arasında hapishanelerin meşruluğu tartışması gündeme gelmiş, mevzû tüm yönleri ile tartışılmıştır. Bir kısım ulemâ müstakil hapishane binası inşaatının İslâm Hukuku açısından isabetli bir karar olmadığını savunurken, diğer bir gurup da böyle bir uygulamanın yapıldığını ve yapılabileceğini ispata çalışmışlardır.

⁸⁰ Âmir, s. 362

⁸¹ Atar, *Adliye Teşkilatı*, s. 68-78; el-Elvân, s.350

⁸² Schneider, *Improsenment*.160

⁸³ Beyhâkî, VII, 37

⁸⁴ Atar, *Adliye Teşkilatı*, s.80

⁸⁵ Amir, s.363; Atar, *İcra ve İflas*, s.255

⁸⁶ Bakır, s.133

Hapis cezasının uygulanmasına ve mahkûmlar için özel olarak yapılmış hapishane binalarına karşı çıkan görüş sahipleri, hapisten kastın mahkûmu dar bir yerde tutmak olmayıp, onu kişisel tasarruflarından alıkoymak olduğunu, Resûlullah döneminde müstakil bir hapishanenin yapılmadığını, mescitler başta olmak üzere diğer yapıların bu maksatla kullanıldığını ve Hz.Ebû Bekr döneminde de aynı uygulamanın devam ettiğini öne sürmüşlerdir.⁸⁷

Makrîzî kendi dönemindeki hapishaneler hakkındaki görüşünü ortaya koyarken, geçmiş dönemlere dair değerlendirmelerde de bulunarak, İslâm toprakları içerisinde hapis cezası uygulamasının ve hapishanelerin meşru olmadığını ısrarla vurgulamış, gerekçesini ise şu şekilde izah etmiştir:

*"İnsanların dar bir yerde; abdest alma, namaz kılma gibi dîni ibadetlerini engelleyecek, birbirlerinin avret yerlerini görebilecek durumda hapsedilmeleri uygun değildir. Hapsetmekten kasıt borçlunun borcunu ödemesidir. Suçlu hapsedildiği zaman sadece kendisi değil, kişinin yakın akrabaları da cezalandırılmış olmaktadır. Mahkûm yakınları, eğer geçinilerini sağlayacak birisi yoksa mağdur olacaklar, sefil bir şekilde aile reislerinin hürriyete kavuşmasını bekleyeceklerdir. Rızıklarını temin edecek kimse olmadığı için midelerine bir lokma yiyecek dahi indiremeyeceklerdir. Ayrıca mahkûm geçimini sadakalarla temin etmek zorunda kalacaktır."*⁸⁸

Hapishanelerin lehinde görüş ortaya koyanlar ise, Hz.Peygamber döneminde uygulanan hapis cezalarını,⁸⁹ Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin inşa ettiği hapishaneleri örnek göstererek hapis cezasının İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren uygulandığını izaha çalışmışlardır. Aynı zamanda Nisâ Sûresinde geçen, kadınların hapsedilmesi ile ilgili âyeti de⁹⁰ kendi görüşleri doğrultusunda delil olarak gösterdikleri gibi,⁹¹ 'öncekilerin şeriatı bizimde şeriatımızdır.' genel prensibinden yola çıkarak "ve (kötülük yapmaları için) zincirlerle birbirine bağlanmış başka (şeytan) ları/ yani cinleri veya isyancı kabileleri ona boyun eğdirdik."⁹² âyeti hükmünce, vahiy yoluyla delil göstererek hapis cezasının meşru olduğu sonucuna kadar varmışlardır.⁹³

Kur'ân'da hapsi yasaklayan veya kınayan sarih bir ifadenin bulunmaması, müspet yönde uygulamaların olması İslâm Hukukçularının çoğunluğunun hapsin meşruiyeti sonucuna varmalarını sağlamıştır.

⁸⁷ Âmir. s.361vdd., İbn Kayyım, s.103vdd., es-Sırac, Abdülhâdî, 'Ukbetü's-Sicn fi's-Şeriatü'l-İslâmiyye, Kahire 1986, Sayı:5 s. 8

⁸⁸ el-Makrîzî, II, 187vdd.

⁸⁹ Komisyon. el-Mevsûât, "habs."md. s. 286

⁹⁰ Kur'ân. Nisâ, 3/15

⁹¹ Âmir. s.363

⁹² Kur'ân, Sâd 23/38

⁹³ Feyzullah, *Tahrîr 'ala Kitâbi Ahkâmü's-Sicn ve Mu'ameletü's-Sücenâ fi'l-İslâm*, Mecelletü's-Şerîât ve'd-Dirâsetü'l-İslâmiyye, 7/15 Kuveyt 1988, s.287

Hapsin ve hapishanelerin meşruluğu tartışması İslâm Hukuku sahasını ilgilendirdiği için bu konu üzerinde detayı ile durmamız asıl konumuzun sınırları dışına çıkmamız anlamına gelmektedir. Ancak şu noktayı göz ardı etmemeliyiz ki, klasik dönem İslâm hukuku ile modern hukuktaki hapis uygulamasını karşılaştırdığımızda, İslâm hukukunda ihtiyatı yani gözaltı hapsinin ön plana çıkmasına rağmen, cezai tutuklamalar yerine bedeni cezaların (ta'zîr) ağırlıkta olduğu görülmektedir. Batı hukuk sistemlerinde de kuraldışı ve keyfiliğe dayanan bedeni cezalar, 18.y.y'ın başlarında kaldırılarak, hapis cezası birinci dereceden cezaî müeyyide olarak uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁴

5- Emevî ve Abbasîler Döneminde Hapishaneler

İslâm devlet teşkilatındaki gelişim sürecinin öncekilere nispetle ileri bir safhaya ulaştığı Emevîler dönemi, dinî içerikten ziyade, dayalı olduğu siyasî dinamikler gereği, geçmişte uygulanan hapis cezasının kapsam alanını daha fazla genişleterek yeni bir takım uygulamaları da devlet politikası haline getirmiştir. Tartışmalı olarak iktidarı ele geçiren Emevîlerde suç ve ceza arasındaki denge biraz da şahısların uygulamaların ve kültürel çevrelerin de tesiri ile değişim göstermiştir.

Her ne kadar tarihte vuku bulan olayların etkisi altında kalıp, tarafsızlık bir kenara itilerek, aşırı Emevî ve Abbasî aleyhtarı söylemler nedeni ile rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmamız gerekirse de, olayları bir bütünlük içerisinde değerlendirdiğimiz de, özellikle Emevî dönemi hapishanelerinin devlet sarayının bir parçası ve iktidar kuruluşlarının barınağı olduğu sonucu kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵

Emevîler dönemine damgasını vuran ve kendisinden çokça bahsedilen Haccac'ın (öl.95/714) 50.000 erkek 30.000 kadın mahkumu yarı çıplak bir halde aynı koğuşlara hapsedtiğine dair rivâyetler tarih kitaplarında yer bulmuştur. Öyle ki, bu mahkumları soğuk ve sıcaktan koruyacak herhangi bir önlem de alınmamıştır. Hapishanenin çatısız olması, mahkumların sıcak ve soğuk hava ile olan temasını daha da kolaylaştırmıştır. Haccac bir gün atına binip gezerken insanların çığlığını işitir; 'nedir bu ses?' diye sorduğunda, kendisine: Mahkumların çekmiş oldukları acıdan kaynaklanan feryatları olduğu söylenir.⁹⁶ Haccac buna karşılık mahkumların yanına giderek: Kur'ân'daki "Sinin orada; bana, bir şey söylemeyin"⁹⁷ âyetini kullanarak yaptığı uygulamaya dini bir motif kazandırmaya çalışmıştır.

Haccac, Kûfe'de ismini bulduğu mekandan veya hapishanenin muhteviyatından alan bir çok hapishane inşa etmiştir. İşte bunlardan biri "Dimas" ismiyle bilinen hapishanedir ki yer altına kuyu şeklinde inşa

⁹⁴ Schneider, *İmprisonment*, s.172

⁹⁵ el-Bezre, s.104

⁹⁶ el-Mesûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l- Cevher*, Kahire 1964, III, 175vd.

⁹⁷ Kur'ân, Mûminûn, 23/108

edilmiştir. Haccac'ın buradaki mahkumları aç aslanlara parçalattığı hapishaneden kaçan bir mahkum tarafından anlatılmıştır. Haccac'ın yaptırdığı diğer bir hapishanede "lâla" ismiyle meşhur olmuştur. Hapishaneye verilen ismin "açlıktan yanıp yıkılmak, kemik vs. kırmak, bir şeyden gözlerin sıkılıp üzülmesi" anlamlarına geldiğini düşünürsek, hapishane koşullarını da daha iyi anlamış oluruz.⁹⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak durumundayız. Örneğin, yukarıdaki örnekte söz konusu olan elli bin erkek otuz bin kadın toplam yetmiş bin mahkumun günümüz şartlarında dahi bir hapishane de tutulması imkansız görülmektedir. Ancak her ne kadar rakamsal veya anlatım olarak abartı olsa da, rivayetlerin mahiyeti Emevî hapishanelerinin yaşam koşulları hakkında bize kısmî bilgi vermektedir.

Halifeliliğini ilan edip hilafet mücadelesine giren Abdullah b. Zübeyr (öl.73/692)'de Mekke'de yaptırmış olduğu "arim" isimli hapishanede kendisine biat etmeyen Muhammed b. Hanefiyye'yi hapsedmiştir.⁹⁹

Yine sert mizaçlı bir vali olan Ziyâd b. Ebîh, Hakem b. Amr'a savaşta elde etmiş olduğu ganimeti Beytü'l-Mâl'e göndermesini emretmiş, buna karşılık Amr Allah'ın Kitabının Emîrû'l-Müminîn'in kitabından daha üstün olduğunu, Allah'a isyan konusunda kula itaat etmeyeceğini söylemiş ve ganimetleri halk arasında dağıtmıştır. Bunun üzerine hapsedilmiş ve 51/671 yılında hapishanede ölmüştür.¹⁰⁰

Emevîler dönemi içerisinde, gerek insan hakları gerekse İslâm dininin toplum hayatındaki yansımaları açısından tamamıyla farklı olan Ömer b. Abdulaziz'in hilafet dönemi, diğer uygulamalarda olduğu gibi hapishanelerin ıslahı, mahkumların durumlarının iyileştirilmesiyle ilgili hususlarda da farklılık arz etmektedir.

Ömer b. Abdulaziz, adaletin, ve sosyal düzenin sağlanabilmesi için hapsin zorunluluğuna inanmış olsa gerektir ki, kendisine gelen bazı davaları hapisle neticelendirmiş, kendi hilafetinden önce haklı nedenlerden dolayı hapse atılmış olanların hapis sürelerinin devamına karar vermiştir.

Amr b. Hazm, Ömer b. Abdulaziz'e gönderdiği mektupta, cinâyetten tutuklu mahkumların sağlam bir iple bağlı oldukları için namaz kılamadıklarını, bunlara nasıl bir kolaylık sağlamaları gerektiğini sorduğunda, halife bu mektuba şu cevabı vermiştir.

"Eğer Allah dilerse onları demir zincirden daha şiddetlisi ile imtihan eder. Onlara nasıl kolay gelirse namazlarını öyle kılsınlar, onlar özürdür."¹⁰¹

⁹⁸ el-Beze, s.104

⁹⁹ Amir, s.361-363; Hulagu, s.34

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1932-39, VIII, 147

¹⁰¹ İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Beyrut, t.y., V, 365

Ömer b. Abdulaziz içki içen bir şahsa ise, seksen değnek vurduktan sonra onu tövbe edip, bir daha içki içmemek için söz verene kadar hapsedirmiştir.¹⁰²

Bu dönemde uygulanan hapis cezalarına dikkat çekmek maksadı ile verdiğimiz sınırlı örneklerde Ömer b. Abdulaziz'in, halkın huzurunu temin için, ne cezaların tatbik edilmesinden vazgeçtiğini, ne de hukukun üstünlüğü ve devlet otoritesini sağlamlaştırma düşüncesini kılıf olarak kullanıp, amaç dışı aşırı uygulamalara gittiğini görmekteyiz.

Halife, hapishanelerin ıslahı ve mahkumlara nasıl davranılması gerektiği hususunda valilerini bilgilendirmek maksadı ile tüm insan hakları savunucularının altına imza atacakları şu veciz mektubu göndermiştir:

"Zindanları araştırın, suçu sabit olanları orada tutun. Suçu olmayanları hapsedmeyin; kim içinden çıkılmaz karışık bir durumla karşılaşarsa o hususta bana yazsın. Mahkumlar hakkında bilgi toplayın. Muhakkak ki hapis onlar için felakettir. Cezalarını artırmayın. Malı mülkü olmayan, yalnız yaşayan insanlarla anlaşma yoluna gidiniz. Borcu nedeni ile hapsedilenlerle, diğer mahkumları bir arada toplamayın. Kadın mahkumlarla erkek mahkumları ayrı koşullara yerleştirin. Rüşvet alan kimseleri hapishanelere görevli tayin etmeyin."

Ömer b. Abdulaziz'in fasılalarla göndermiş olduğu diğer mektuplarında da, mahkumlara her türlü rahatın sunulmasını istemiş, onlara yazlık ve kışlık olmak üzere iki takım elbise verilmesinin ve ihtiyaçlarının giderilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir.¹⁰³

Ömer b. Abdulaziz'in genelde adalet, özelde ise hapishane ve mahkumlarla ilgili izlemiş olduğu siyaseti derinlemesine tetkik ettiğimizde, modern bir hapishanenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini görmemiz mümkün olmaktadır. Bugün sık sık hapishane isyanlarının yaşanması, rüşvet skandallarının patlak vermesi, yüzlerce insanın hapishanelerde yaralanması veya ölmesi rehin alma olaylarının cereyan etmesi, geçmiş dönemlerdeki hapishanelerde yaşanması muhtemel olayların farklı versiyonu olarak görülebilir. Geçmişin doğrularını güncelleştirip daha da modernleştirerek aksaklıkları çözmenin, deneme yanılma usulü ile yapılan ıslah hareketlerinden daha yapıcı olduğu kanaatindeyiz.

Emevî hapishanelerinde yatan mahkumların çoğunu, siyasî iktidara muhalif güçleri fiili veya düşünce bazında destekleyenler oluşturmuştur. 124/742'de Abbasî hareketinin Horasanda alevlendiği dönemde bir gurup Abbasî propagandacısı Mekke'yi ziyarete giderken Kûfe'ye uğrayıp, orada Emevî karşıtı bir çok insanın hapsedildiğini görmüştür. Ebû Müslim'in(öl.137/755)de aralarında bulunduğu propagandacılar, mahkumlarla

¹⁰² İbn, Sâd, V, 377

¹⁰³ İbn Sâd, V, 356-57; Atar, *İcra ve İflas*, s.257

görüştük, onları Abbasoğullarına biate davet etmişler, zaten buna hazır olan mahkumlar biati kabul etmişlerdir.¹⁰⁴

Siyasî suçtan hüküm giyen mahkumların çoğunlukta olduğunu gösteren diğer bir örnek de, Abdullah b. Muaviye'nin¹⁰⁵ (öl.129/747) Ebû Müslim'e, yardım maksadıyla hapisneden yazmış olduğu mektuptur. Abdullah b. Muaviye, Ebû Müslim'e yapması gerekli olan hususlardan bahsettikten sonra şöyle demiştir.

"...Hapislerde hal yolunu seçen, kolaylıkları sertlik, yumuşaklıkları kabalık, getirdikleri deri, yönelttikleri tedirginlik, ziyaretleri bekçilik ve müdeleri keder olan valilerin merhametsizliğinin yanısıra, üzerimizde ağır bir işkence olarak demir pası kokusu ve ağırlığı var.

Acı şikâyetimizi Allah'tan sonra sana iletiyoruz. Musibetin şiddetini sana şikâyet ediyoruz. Ne zaman bize dostluk gösterecek olursan, bizde açık bir nasihat, dürüst bir muhabbet bulursun. Senin gibi birisi böylesini boşa vermez ve çevresini kovmaz. Hümetini gördüğün kimseye hümetini gözet. Hücceti ile zafer bulduğun kimsenin hüccetini tanı. Şüphesiz insanlar senin havuzundan taze su içerler ve biz buna susamışız. Bolluk ve bereket, sükunet ve yumuşaklıktan sonra onlar elbiseler içinde yürürler, biz ise prangalara vuruluruz. Yardım istenecek ve sığınılacak olan Allah'tır. İktidarın sebebi ise seçkinlerin imdadı, iyilerin kurtarıcısı O' dur. Korkanlar, eman bulup kaçanlar döndüğünde, insanlar davetimizden beklentiler içinde iken biz, devletimiz ile belalıyız. Allah bizi seninle rızıklandırırsın, cömertliğini göstereceksin. Sen güvenilirsin emanetgâhsın, âmir lidersin. Allah'ın selâmı ve rahmeti..."¹⁰⁶

Edebî bir üslupla yazılmış olan bu mektuptan, Emevî saltanatının rakiplerine karşı takınmış olduğu sert tavır ve mahkumların hangi koşullar içerisinde yaşadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Her ne kadar Abdullah b. Muaviye'nin kendine acındırmak, Ebû Müslim'in yardımını temin maksadı ile mektubunda abartılı bir üslup takındığını düşünsük de, Emevî hapisanelerinin iktidar karşıtlarıyla dolup taşıdığı ve onlara hiç de insanî davranılmadığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Emevîlere karşı içten içe ayaklanan ve onların yanlış uygulamalarını bertaraf edip, toplum huzurunu sağlamak, halkın refah düzeyini artırmak iddiası ile iktidarı ele geçiren Abbasoğulları (132/750), Emevîleri aratmayacak ölçüde, öç alma duygusu ile baskıcı bir siyaset izlemişlerdir.

¹⁰⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1994, XI. 26

¹⁰⁵ Cafer et- Tayyarın torunlarından olup, gaybı bildiğini ileri sürerek Peygamberlik ve ilahlık iddiasında bulunan sapık inançlı bir kişidir.

¹⁰⁶ Asıl metin için bkz. Keskiner, Osman, *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1996, s.117vd.

Zira ilk halife Saffah'ın (hl.132-136/750-754) daha ilk hutbesinde, Ümeyyeoğulları'nın bütün kötülüklerini sayıp dökmesi ve sözlerini "ben kan dökücüyüm, helak edici ihtilalciyim"¹⁰⁷ ifadeleri ile bitirmesi, düşmanlığın boyutunu ortaya koymaktadır. H.İbrahim Hasan, Nicholson'un görüşlerini kendisi için mesnet göstererek, her ne kadar bir kısım tarihçiler "Saffâh" kelimesinin "bol bahşış veren, çok iyilik yapan" anlamında kullanmış olsa da, bu kelimenin "kan dökücü" anlamında kullanıldığı iddiasında bulunmuştur.¹⁰⁸

İlk Abbasî halifesinin bu söylemi, baskıcı bir yönetim anlayışının halk üzerinde hakim olacağının ilk yansımaları olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım tarzı, o döneme kadar yaygınlaşan ve adalet sistemi içerisinde ayrı bir birim olarak işleyen hapishanelerin daha da önem kazanacağını ilk sinyallerini vermekte idi.

Abbasîler tarafından 145/762 tarihinde kurulan ve daha önce kurulmuş olan Kûfe şehrine nazaran muntazam bir yerleşim sistemine sahip Bağdat, eski Mezapotomya ve İran şehirlerinin de etkisi altında kalınarak merkezde cami ve Dârul-İmâra, hemen bitişiğinde hapishane ve diğer yerleşim bölgelerinin inşa edildiği bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir merkezinin üç ayrı surla çevrilmesi hapishanenin ve vilâyet konağının ne derece korumaya alındığını göstermektedir.¹⁰⁹

Hapishanenin, korunma amacının dışında, saraya bitişik olarak yapılmasının diğer bir nedeninin, mahkumlara uygulanan insan hakkı ihlallerini halkın gözünden uzak tutmak ve gizlemek olabileceğini söyleyebiliriz.¹¹⁰

Mahkumların genel durumu, hapishanelerin ıslahı gibi bir çok hususta Harun Reşid'e(hl.170-193/776-808) tavsiyelerde bulunan Ebû Yûsuf'un (öl.182/798) ileride de detayı ile bahsedeceğimiz gibi, Abbasi hapishanelerinin genel durumu hakkında aktarmış olduğu bilgiler bu dönem hapishaneleri ile ilgili bize doyurucu bilgiler vermektedir.¹¹¹

Abbasî ve Emevîler döneminde, siyasî, ahlakî ve dinî içerikli müeyyide olarak uygulanan hapis cezasının yanında, sıkça rastlanan diğer bir hapis çeşidi de, firar eden, sahipsiz, talibi çıkmayan köle ve cariyelerin hapsedilmesi idi. Kaçan köle ve cariyeler bulunup ortaya çıkartıldıktan sonra, kendi ismi, efendisinin ismi, nereli olduğu, efendisinin nerede oturduğu ve hangi kabileden olduğu kendisine sorularak deftere kaydedilir, daha sonra hapsedilirdi. Altı ay süresince sahibi çıkmadığı takdirde serbest bırakılırdı.¹¹²

¹⁰⁷ et-Taberî, III, s.30, İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965, V,413.

¹⁰⁸ Hasan, II, 309.

¹⁰⁹ Can, s. 86vd.

¹¹⁰ el-Bezre, s.161vdd.

¹¹¹ Ebû Yusuf, *Kütübü'l-Harâc*, Kahire, 1996, s.161vdd.

¹¹² Ebû Yûsûf, s.199

Tarihsel süreç açısından Abbasiler sonuna kadar incelediğimiz hapishane teşkilatının, belirli dönemler müstesna olmak kaydıyla, İslâm hukukunun insan haklarına verdiği önemin büyük ölçüde göz ardı edildiği, düşünce ve özgür yaşama hürriyetinin sınırlandırıldığı ve hukuk dışılığın adeta devlet politikası haline dönüştürüldüğü siyasallaşmış merkezler olduğunu söylememiz mümkündür. Uygulamadaki keyfilikler, Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye, Ebû Hanife, Serahsî gibi bir çok fikir adamının demir parmaklıklar ardına gönderilmesine neden olmuştur.¹¹³

6-Abbasilerin Yıkılışına Kadar İslâm Coğrafyası Üzerinde Hapishane İnşa Edilen Merkezler

İlk hapishanenin inşası ve daha sonraki dönemlerde sayılarının gittikçe artması, her bölgede ayrı bir hapishanenin kurulmasına kadar varmıştır. Fakat bu hapishanelerin bir kısmının, küçük çapta olması, sadece hırsızlık gibi adi suçlardan yatan mahkumların buralarda alıkonulması ve mahkum şairlerin şiirleri dışında herhangi bir bilgi kaynağının bulunmaması nedeniyle, detaylı bir bilgiye sahip olma imkanımız olamamıştır.¹¹⁴ Buna mukabil, siyasî, kültürel, ve ticarî merkezler olması nedeniyle önemli bir konuma sahip şehirlerdeki hapishanelerin diğer hapishanelere nazaran daha ön plana çıkması, bu bölgedeki hapishaneler ve mahkumlar hakkındaki malumatın daha fazla olmasını sağlamıştır.

Şimdi bazı önemli merkezlerdeki hapishaneler hakkında bilgi vermeye çalışalım:

Arap Yarımadası'nın önemli merkezlerinden biri olan Yemen'de "*Tebâlete*"¹¹⁵ ismiyle tanınan bir hapishane bulunmakta idi. Hapishanenin sıkı bir şekilde korunması nedeniyle mahkumlara ulaşılması imkansızdı. Bu hapishaneden adam öldürme suçundan yatan bir kişinin, kendi kabilesinden nüfuz sahibi kimselerin araya girmesi ile serbest bırakıldığı anlatılmaktadır. Yemen bölgesindeki bir diğer hapishanede, "*Necran*" hapishanesidir. Çöle ve dağa yakın olan bu hapishanede, hırsızlık suçundan tutuklu mahkumlar yatmakta idi.¹¹⁶

Mısır'da da çok sayıda hapishanenin var olduğu bilinmektedir. Fakat genellikle tarihçiler, Fâtımî, Eyyûbî, ve Memlûklü hapishanelerinden bahsetmişlerdir. İşte bu tarihçilerden Makrîzî, Mısır hapishaneleri üzerinde hassasiyetle durmuş ve eserinde bu konuya ilişkin ayrı bir bölüm açmıştır. Kahire'de "*Ma'üne*" ismiyle bilinen hapishanede hırsızlar, yol kesiciler, hapsedilmiştir. Burasının oldukça dar, sıkıcı, etrafında kötü kokuların yayıldığı mezbeleliğin bulunduğu iğrenç bir hapishane olduğu

¹¹³ Schneider, "*Sıdn*"md IX, 548, Feyzullah, s.267

¹¹⁴ el-Bezre, s.108

¹¹⁵ Mekke'ye yaya olarak 8, Taife 5 günlük uzaklıkta bulunan bir Yemen şehridir. (Yakût, *Mücem'ül-Buldan*. Beyrut ty. , II, 9)

¹¹⁶ El-Bezre, s.110

bildirilmektedir. Yine Kahire’de “*Hızanetü l-Benûd*”, Cebel kalesi civarında “*Şemâil, Deylem, Rihbe*; Fustat, şehrinde ise, “*Siyar*” ismi verilen hapishanelerin varlığından söz edilmektedir.¹¹⁷

Bu meşhur hapishaneler dışında, daha ağır yaşam şartları nedeniyle, yiyecek saklamak veya su tedarik etmek maksadıyla açılan kuyular hapishane olarak kullanılmıştır. Bu hapishaneler mimari yapı olarak üstü açık, ancak derin, sıcak ve soğuğa karşı korumasız, karanlık ve genellikle tek kişinin kaldığı yerler olup, çoğunluğu, geçmiş medeniyetlerden kalmıştır.¹¹⁸ Kuyu tipi hapishanelere, tahıl ve yiyeceklerin saklandığı yer anlamında “*Metâmir*” ismi verilmiştir.¹¹⁹

Bu tür yer altı hapishaneleri sadece Mısır’da bulunmayıp diğer merkezlerde de mevcuttu. Mûtasım (hl.218-227/833-842) yer altına bizatihi kendisinin planlamış olduğu hapishaneyi yaptırmıştır. Hapishanenin özelliği, Dicle nehrinden bakıldığı zaman rahatlıkla görülebilmesi idi. Yer altına inşa edildiğinden görülebilmesi için hapishanenin tam ortasına gelecek şekilde minare yaptırmıştır. Yer altındaki hücreler tek kişilik ve sadece yüz üstü yatılabilecek, bacakları uzatarak rahat oturamayacak şekilde dar yapılmıştır.¹²⁰

İçerisinde, yaşam şartlarının oldukça çetin ve korkunç olduğu hapishanelerden biri de, İranlılardan model alınarak yapılan “*Müdbik*” isimli hapishanedir. İnsanların adeta diri diri gömüldüğü bu hapishanede, bir günde veya iki günde bir gardiyanların hücre kapısını açması ile ancak mahkumlar ışık alabilmekte idi. Bağdat’da Mehdî (hl.158-169/775-785) tarafından Fırat nehri kenarına bu tip bir hapishanenin inşa edildiği bilinmektedir.¹²¹

Coğrafi dağılımlarını izaha çalıştığımız bu hapishaneler, aynı şekliyle Endülüs Emevî devleti tarafından model olarak alınmış,

zamanla ülkenin farklı bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır.¹²²

Değişik bölgelerde kurulan hapishanelerin, mimari açıdan sürekli gelişim gösterdiği, ilk dönem hapishaneleri ile daha sonrakiler arasında yapılan mukayese sonucu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Hapishanelerin bu derece yaygınlık kazanmasında, yeni yeni sapık gurupların ortaya çıkmasının, baskıcı yönetimlerin başa geçmesinin ve İslâm’ın hassasiyetle üzerinde durduğu, birlikte insanca yaşama özelliğinden yavaş yavaş uzaklaşılmasının etkili olduğu yadsınamaz. Şiddete karşılık şiddetin ortaya çıkması, kolaycı bir yaklaşımla, idarecilerin hapishaneleri basit bir çözüm yolu olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur.

¹¹⁷ el-Makrîzî, II, 187

¹¹⁸ el-Ketîânî, I, 299

¹¹⁹ İbn Manzûr, IV, 2702

¹²⁰ El-Bezre, s.117-118

¹²¹ el-İsfâhânî, *Kitâbu l-Ağânî*, Beyrut 1986, II, 38

¹²² El-Bezre, s.119

7-Farklı Hapishane Tipleri

İlk dönem hapishanelerinde işlenen suçlara göre tahsis edilen farklı tipte cezaevlerine rastlayamıyoruz. Ancak hırsızlık gibi yüz kızartıcı suç işleyenler için bazı özel hapishanelerin "*Sicnü'l-Lusûs*" tahsis edildiğine dair kısmi bilgilere rastlasak da, bu tür hapishaneleri diğerlerinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Örneğin Medine hapishanesi çoğunlukla hırsızlık suçundan tutuklu mahkumların alı konulduğu bir hapishane idi. Medine hapishanesinin bu yönü ile temayüz etmesinin nedeni olarak, hırsızlığın o bölgede diğer suçlara nazaran daha fazla yaygınlık kazanmasını gösterebiliriz.¹²³

Abbâsîler dönemi ile birlikte şehirlerin büyümesi ve suç oranlarının artması sonucu farklı tip hapishanelerin sayısında artış olmuştur. Örneğin, isyancılar, normal cürüm işleyenler, suçu kesinleşmeyip gözaltı aşamasında olanlar, toplumda fesat çıkaranlar, hırsızlar, cinâyet zanlıları için farklı hapishaneler tahsis edilmiştir.¹²⁴

Mevcut hapishanelerin her hangi birinde aynı suçtan yatan mahkumların sayısı arttığında veya aralarında huzursuzluk söz konusu olduğunda, mahkum bir hapishaneden diğerine sevk edilmiştir. Açıkça isyan eden veya dinden çıkan kimseler, "*zındıklar hapishanesi*" ismiyle bilinen hapishaneye yerleştirilmiş, diğer siyasî tutuklular da ayrı koğuşlara konulmuştur. Zındıkların diğer mahkumlardan tecrit edilmesinin sebebi, isyan korkusundan ziyade kendilerine taraftar toplama ve mahkumları etkileme endişesinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.¹²⁵

Hapishanelerin coğrafi dağılımı üzerinde dururken belirttiğimiz gibi, kökü eskilere dayanan Mısır hapishaneleri, farklılığın en güzel örneğini sergilemektedir. Bunlardan, Hızânetü'l-Benûd hapishanesi, emîrlerin, valilerin, ölüm cezasına çarptırılıp infazını bekleyenlerin kaldığı bir hapishane idi. Daha sonra bu görevi sırasıyla, "*Sıyâr*" ve "*Ceb*" hapishaneleri üstlenmiştir. "*Maînet*" hapishanesinde ise, çoğunlukla adi suçlardan mahkum olanlar yatmakta idi.¹²⁶

Saydığımız bu hapishane çeşitleri dışındaki diğer bir hapishane tipi ise "*Kale Hapishaneleri*"dir. Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız bu yerler tamamen halkın ziyaretine kapalı, muhtemelen siyasî suçluların kaldığı sıkı korumalı hapishanelerdir.¹²⁷

İslâm hukukçuları saydığımız bu hapishane çeşitlerini bir bütün olarak ele alıp, suçlunun cezalandırıldığı merkeze, cezanın ağırlık derecesine göre iki ayrı kısma ayırmışlardır:

¹²³ Schneider, *İmprisonment*, s.169; es-Sırac, s.21

¹²⁴ Komisyon, el-Mevsûât, s.318vd.

¹²⁵ el-Bezre, s.120

¹²⁶ el-Makrîzî, II, 188

¹²⁷ el-Bezre, s.121vd.

1-*Sicnü'l-Vâlî*: Katil, hırsızlık gibi suçları işleyen mahkumlar, valilere ait bu hapishanelerde tutulmakta idi. Vilâyet merkezine bitişik olarak inşa edilmeleri daha güvenli olmaları sonucunu da beraberinde getirmiştir.

2-*Sicnü'l-Kâdî*: Borçlu ve herhangi bir töhmet altında bulunan kimseler de bu tip hapishanelerde kalmakta. Daha az emniyetli olan kadî hapishanelerinden mahkumların kaçma olasılığı fazla ise, tam emniyetli hapishanelere nakledilmekte idi.¹²⁸

Hapishane çeşitlerini ele alırken dikkatimizi çeken husus, çocuklara ait ayrı bir hapishanenin tahsis edilmiş olmamasıdır. Muhtemelen bu dönemde çocuklar için tahsis edilen ayrı bir hapishane mevcut değildi. Zaten İslâm hukukçuları da çocukların hapsedilmemesi, ıslah etmek maksadıyla çocuk ıslah evlerinde tutulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Hiçbir dini ehliyeteye sahip olmayan çocukların İslâm Hukuk sistemine göre cezalandırılması mümkün değildir.¹²⁹ Bu uygulama bugün dahi tüm gelişmiş ülkelerde benimsenen ve tatbik edilmeye çalışılan bir metottur.

Sistematik bir çalışmanın ürünü olmayıp, genellikle deneme yanılma usulü ile Abbasiler döneminde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkan hapishane tipleri, bugünkü anlamda mimari yapı siline göre değil de, saraya yakınlığı-uzaklığı, işlenen suçun türü, yapılan binanın güvenilirlik derecesi gibi değişik özelliklerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Son zamanlarda ülkemizde de gündeme gelen ve uygunluğu tartışma konusu olan, tek kişilik koğuşlardan oluşan hapishane tipi, her ne kadar az da olsa incelediğimiz dönemde rastlanan hapishanelerdir. Çeşitlilik açısından o dönem hapishaneleri ile günümüz hapishaneleri arasındaki benzerlik, ülke bütünlüğüne karşı tavır alan terör suçlularının farklı hapishanelerde tutulmasıdır. Ancak günümüzde olduğu gibi değişik terör örgütü mensuplarının farklı hapishanelerde mi yoksa ortak bir hapishanede veya koğuşta mı tutulduğu ile ilgili bir sonuca varma imkanımız yoktur.

8-Hapishanelerin Fiziki Yapısı

Hapishanelerin fiziki yapısı ile ilgili detaylı bilgiye ulaşma imkanımız olmamakla birlikte, mahkumların, özellikle mahkum şairlerin şiirlerinden bir kısım bilgi elde etme fırsatı bulabildik. Hz.Peygamber ve Hz.Ebû Bekr zamanında hapishane inşa edilmediğini daha önce izah etmiştik. Hz. Ömer'in evden çevirerek yaptırdığı hapishanede çok fazla tadilat yapılmadığını düşürsek, tam bir hapishane müstemilatına sahip olduğunu da söyleyemeyiz.

Emevîler'le birlikte ise tam teşekküllü, bugünkü hapishane yapılarına yakın, her türlü suçtan tutuklu insanların cezalandırıldığı hapishanelerin sayısının arttığı görülmektedir.

¹²⁸ Atar, *İcra ve İflas Hukuku*, s.256

¹²⁹ es-Sırac, s.23

Ferezdak ve Kummet gibi meşhur şairlerin hapisanede kaleme aldıkları şiirler, buraların karanlık, bakımsız, koşullarda demir zincir ve halkaların bolca bulunduğu, bazen üstü açık bazen kapalı, bazen ise kuyu şeklindeki mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yargıladığı suçluya hapis cezası veren hakim onlara karşı söylediği şu sözler hapisanelerin fiziki yapısı hususunda bizi aydınlatmaktadır: "Sessiz bir kapı, ağır demir bağlar ve gardiyanlar ki onlara "hafs" ismi verilmektedir." ¹³⁰

Son derece sağlam olarak yapıldığı iddia edilen hapisanelerden mahkumların kaçtığına dair rivayetlerin bulunması, bazı mimari özelliklerin gözden kaçırılmış olabileceği veya hapisane personeli ile mahkumlar arasında kural dışı ilişkilerin bulunabileceği sonucunu gündeme getirmektedir. Örneğin şair Kummet hanımının kendisini ziyareti esnasında onun kıyafetlerini giymiş ve görevlileri atlatarak kaçmıştır. ¹³¹

Mahkumların kaçışına imkan vermeyen en güvenilir hapisanelerin kale hapisaneleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşit hapisaneler dıştan oldukça kalın bir surla çevrilmiş ve sur etrafına muhafızlar dikilmiştir. Hapisanenin dışarı ile teması sadece tek bir kapıdan sağlanmış ve kapı da oldukça sağlam yapılmıştır. Sur içerisindeki hücreler küçük, bakımsız ve insana zarar verebilecek her türlü haşeratın kol gezdiği mekanlar olarak inşa edilmiştir. ¹³²

Elde ettiğimiz izlenimler doğrultusunda şunu söyleyebiliriz ki, hapisane binaları fiziki açıdan daha iyi hayat şartları düşünülerek inşa edilmemiştir. Günümüzde dahi hapisane binalarının yapılış tarzından ve şartlarından memnun olunmadığı her fırsatta dile getirilmektedir.

Ömer b. Abdulaziz örneğinde olduğu gibi adil politika izleyen yöneticiler, hapisanelerin ıslahı ve binaların yenilenmesi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Buna göre hapisaneler koşullara ayrılmış, geniş, fazla sıcak ve soğuk olmayan, aydınlatma cihazları ile donatılmış, sağlık merkezi ve ibadethanesi bulunan, mahkumların sanatlarını icra edebileceği bir ortama sahip, giyinme, yıkanma, tuvalet, yemek ihtiyaçları için ayrı bölümleri bulunan binalar haline getirilmiştir. ¹³³

B-MAHKUMLAR VE HAPİSHANE PERSONELİ

1-Mahkum Hakları ve Uygulanan Muameleler

Mahkumlara uygulanacak insani muamelenin boyutları, İslâm hukuk kitaplarında derinlemesine ele alınıp incelenmiş, ideal bir hapisane teşkilatı modeli ortaya konmaya çalışılmıştır. Aslında idealize edilen bu taleplerin bütünü, hukukçuların, yaşadıkları dönemde mahkumlara uygulanan

¹³⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-Ahbâr, Kahire 1925, I, 79-82

¹³¹ İbn Kuteybe, I, 79-82

¹³² el-Bezre, s.509vdd.

¹³³ Hulâgu, s.117

1-*Sicnü'l-Vâfi*: Katil, hırsızlık gibi suçları işleyen mahkumlar, valilere ait bu hapishanelerde tutulmakta idi. Vilâyet merkezine bitişik olarak inşa edilmeleri daha güvenli olmaları sonucunu da beraberinde getirmiştir.

2-*Sicnü'l-Kâdî*: Borçlu ve herhangi bir töhmet altında bulunan kimseler de bu tip hapishanelerde kalmakta. Daha az emniyetli olan kadın hapishanelerinden mahkumların kaçma olasılığı fazla ise, tam emniyetli hapishanelere nakledilmekte idi.¹²⁸

Hapishane çeşitlerini ele alırken dikkatimizi çeken husus, çocuklara ait ayrı bir hapishanenin tahsis edilmiş olmamasıdır. Muhtemelen bu dönemde çocuklar için tahsis edilen ayrı bir hapishane mevcut değildi. Zaten İslâm hukukçuları da çocukların hapsedilmemesi, ıslah etmek maksadıyla çocuk ıslah evlerinde tutulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Hiçbir dini ehliyeteye sahip olmayan çocukların İslâm Hukuk sistemine göre cezalandırılması mümkün değildir.¹²⁹ Bu uygulama bugün dahi tüm gelişmiş ülkelerde benimsenen ve tatbik edilmeye çalışılan bir metottur.

Sistematik bir çalışmanın ürünü olmayıp, genellikle deneme yanılma usulü ile Abbasiler döneminde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkan hapishane tipleri, bugünkü anlamda mimari yapı siline göre değil de, saraya yakınlığı-uzaklığı, işlenen suçun türü, yapılan binanın güvenilirlik derecesi gibi değişik özelliklerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Son zamanlarda ülkemizde de gündeme gelen ve uygunluğu tartışma konusu olan, tek kişilik koğuşlardan oluşan hapishane tipi, her ne kadar az da olsa incelediğimiz dönemde rastlanan hapishanelerdir. Çeşitlilik açısından o dönem hapishaneleri ile günümüz hapishaneleri arasındaki benzerlik, ülke bütünlüğüne karşı tavır alan terör suçlularının farklı hapishanelerde tutulmasıdır. Ancak günümüzde olduğu gibi değişik terör örgütü mensuplarının farklı hapishanelerde mi yoksa ortak bir hapishanede veya koğuşta mı tutulduğu ile ilgili bir sonuca varma imkanımız yoktur.

8-Hapishanelerin Fiziki Yapısı

Hapishanelerin fiziki yapısı ile ilgili detaylı bilgiye ulaşma imkanımız olmamakla birlikte, mahkumların, özellikle mahkum şairlerin şiirlerinden bir kısım bilgi elde etme fırsatı bulabildik. Hz.Peygamber ve Hz.Ebû Bekr zamanında hapishane inşa edilmediğini daha önce izah etmiştik. Hz. Ömer'in evden çevirerek yaptırdığı hapishanede çok fazla tadilat yapılmadığını düşünürsek, tam bir hapishane müstemilatına sahip olduğunu da söyleyemeyiz.

Emevîler'le birlikte ise tam teşekküllü, bugünkü hapishane yapılarına yakın, her türlü suçtan tutuklu insanların cezalandırıldığı hapishanelerin sayısının arttığı görülmektedir.

¹²⁸ Atar, *İcra ve İflas Hukuku*, s.256

¹²⁹ es-Sırac, s.23

Ferezdak ve Kummest gibi meşhur şairlerin hapishanede kaleme aldıkları şiirler, buraların karanlık, bakımsız, koğuşlarda demir zincir ve halkaların bolca bulunduğu, bazen üstü açık bazen kapalı, bazen ise kuyu şeklindeki mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yargıladığı suçluya hapis cezası veren hakimın ona karşı söylediği şu sözler hapishanelerin fiziki yapısı hususunda bizi aydınlatmaktadır: "Sessiz bir kapı, ağır demir bağlar ve gardiyanlar ki onlara "hafs" ismi verilmektedir." ¹³⁰

Son derece sağlam olarak yapıldığı iddia edilen hapishanelerden mahkumların kaçığına dair rivâyetlerin bulunması, bazı mimari özelliklerin gözden kaçırılmış olabileceği veya hapishane personeli ile mahkumlar arasında kural dışı ilişkilerin bulunabileceği sonucunu gündeme getirmektedir. Örneğin şair Kummest hanımının kendisini ziyareti esnasında onun kıyafetlerini giymiş ve görevlileri atlatarak kaçımtır. ¹³¹

Mahkumların kaçışına imkan vermeyen en güvenilir hapishanelerin kale hapishaneleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşit hapishaneler dıştan oldukça kalın bir surla çevrilmiş ve sur etrafına muhafızlar dikilmiştir. Hapishanenin dışarı ile teması sadece tek bir kapıdan sağlanmış ve kapı da oldukça sağlam yapılmıştır. Sur içerisindeki hücreler küçük, bakımsız ve insana zarar verebilecek her türlü haşeratın kol gezdiği mekanlar olarak inşa edilmiştir. ¹³²

Elde ettiğimiz izlenimler doğrultusunda şunu söyleyebiliriz ki, hapishane binaları fiziki açıdan daha iyi hayat şartları düşünülerek inşa edilmemiştir. Günümüzde dahi hapishane binalarının yapılış tarzından ve şartlarından memnun olunmadığı her fırsatta dile getirilmektedir.

Ömer b. Abdulaziz örneğinde olduğu gibi adil politika izleyen yöneticiler, hapishanelerin ıslahı ve binaların yenilenmesi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Buna göre hapishaneler koğuşlara ayrılmış, geniş, fazla sıcak ve soğuk olmayan, aydınlatma cihazları ile donatılmış, sağlık merkezi ve ibadethanesi bulunan, mahkumların sanatlarını icra edebileceği bir ortama sahip, giyinme, yıkanma, tuvalet, yemek ihtiyaçları için ayrı bölümleri bulunan binalar haline getirilmiştir. ¹³³

B-MAHKUMLAR VE HAPİSHANE PERSONELİ

1-Mahkum Hakları ve Uygulanan Muameleler

Mahkumlara uygulanacak insani muamelenin boyutları, İslâm hukuk kitaplarında derinlemesine ele alınıp incelenmiş, ideal bir hapishane teşkilatı modeli ortaya konmaya çalışılmıştır. Aslında idealize edilen bu taleplerin bütünü, hukukçuların, yaşadıkları dönemde mahkumlara uygulanan

¹³⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnû'l-Ahbâr, Kahire 1925, I, 79-82

¹³¹ İbn Kuteybe, I, 79-82

¹³² el-Bezre, s.509vdd.

¹³³ Hulâgu, s.117

muamelelerdeki aksaklıkları görerek, olması gerekeni, kurallar manzumesi olarak takdim etmelerinden ibarettir.

Mezhep imamlarının ve diğer hukukçuların üzerinde hassasiyetle durdukları husus, mahpuslara insanca davranılması, her türlü işkenceden uzak tutulması, hapis sürelerinin gereğinden fazla uzatılmamasıdır.¹³⁴

H.z. Peygamber'in ve dört halifenin mahkumlara karşı davranış biçimi, kendilerinden sonraki idareciler için örnek teşkil edecek mahiyettedir. Onlar sık sık hapishaneleri dolaşmışlar ve mahkumların durumları hakkında bilgi toplamışlardır. Özellikle H.z. Ali hapishanelere sürpriz ziyaretlerde bulunmuş, onların şikâyetlerini dinlemiştir.¹³⁵

Ebû Yusuf'un, Ömer b. Abdulaziz'in valilerine gönderdiği mektubun içeriğini daha da geliştirerek Harun Reşid'e takdim etmiş olduğu tavsiye kararları, bugün dahi mahkumların ve hapishanelerin ıslahı ile ilgili yapılacak düzenlemelerde, üzerinde önemle durulması gereken bilgiler içermektedir.

İnsan hakları açısından döneme damgasını vuran bu tavsiye kararlarını maddeleyerek sıralayalım:

1- Mahkumlardan geçim sıkıntısı içerisinde olan, yakınları tarafından herhangi bir maddi yardımda bulunulmayan fakir mahkumların iâsesi zekât mallarından veya Beytül-Mal'den karşılanmalıdır.¹³⁶ Zira geçmişte Irak'ta H.z. Ali, Şam'da H.z. Muaviye mahkumlara katıkli yemek, yazlık ve kışlık elbise vermiştir.¹³⁷

2- Hapishane personeli, normal suçlardan yatan mahkumlara karşı nasıl hoşgörülü davranmakla yükümlü ise, savaş esiri olan mahkumlara karşı da aynı yaklaşım içerisinde olmak zorundadır.

3- Mahkumiyetten maksat, beraber yaşadığı insanları zarara uğratan, kuralları çiğneyen kimseleri, belirli süre zarfında tüm tasarruflarından men maksadı ile bir yerde tutmaktır. Yoksa mahkuma işkence etmek, onu aç açık bırakmak değildir.

4- Mahkumlar, ayakta namaz kılmaya muktedir olmayacak kadar dar mekanlarda ve tek kişilik hücrelerde hapsedilmemelidir.¹³⁸ 144/761 de Abbâsî hilafeti döneminde, Abdullah b. Hasan isimli kişi ve akrabaları Kûfe'de Hâşimiyye hapishanesine konulmuş, orada kaldığı üç yıllık süre içerisinde

¹³⁴ el-Makrîzî, II, 187; el-Kettânî, I, 295; es-Sırac, s.21

¹³⁵ el-Elvânî, s.360

¹³⁶ Eğer mahkum zengin ise, kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi hapishaneye de aidat ödemek zorundadır. Mezhep imamlarının her biri mahkumun nafakasının temini hususunda farklı görüşler ileri sürmekle birlikte, muhtaç olanların devlet tarafından bakılması görüşünde ittifak etmişlerdir. (Feyzullah, s.267; Schneider "*sudjûn*," *md.*, IX, 547)

¹³⁷ es-Sırac, s.21

¹³⁸ Komisyon, el-Mevsûât, s.319

ezan sesi duyup, namaz vakitlerini tayin etmeden namazlarını kılmışlardır. Abdullah yaşadıkları trajik durumu mısralara dökerek anlatmıştır.¹³⁹

5- Katillerden başka hiç kimsenin ayağına zincir vurulmamalıdır.

6- Eğer mahkumlara verilen giyecek ve yiyecek yardımlarına gardiyanlar ve hademelerin el koyma riski varsa, bunların kıymeti tespit edilerek, aylık maaş olarak kendilerine verilmelidir.

7- Güvenilir bir kişinin önderliğinde mahkumların isimleri özel bir deftere yazılmalı, aylık iase ödenekleri bu deftere göre yapılmalıdır.¹⁴⁰

8- Mahkumların giyecekleri, incelik kalınlık açısından mevsim şartlarına göre tespit edilmelidir.

9- Mahkumlar, demir zincirlere vurularak halka teşhir maksadıyla çarşı ve sokaklarda gezdirilip işkence edilmemelidir. Düşmanın eline düşen bir Müslümana dahi böyle bir uygulama reva görülmezken, Müslümanlar tarafından kendi mahkumlarına böyle bir kötü muamelenin yapılması düşünülemez.

10- İnsanın hata yapmaya yatkın bir varlık olduğunu düşünecek olursak, böyle kader mahkumları, yöneticiler ve akrabalar tarafından ziyaret edilip durumları araştırılmalıdır.

11- Velisi bulunmayan bir mahkum hapishanede vefat ederse bu kişi devlet tarafından teşhiz ve tekfin edilip, namazı kılınarak defnedilmelidir. Geçmişteki bazı kötü uygulamalara bakılacak olursa, kimsesiz bir mahkum vefat ettiğinde bölge valiliğinden izin alınıp, mahkumlar arasında yardım toplanarak cenaze defnedilmiştir. Bu işlemlerin tamamlanmasını beklemek için ceset birkaç gün hapishanede bırakılmak zorunda kalmıştır. Oysa böyle nahoş olayların İslâm dininde yeri yoktur.

12- Hukukun üstünlüğü prensibi toplum fertlerine kabul ettirilip, hakkıyla uygulandığı takdirde, hapishanedeki yığılmalar ortadan kalkacaktır. Hapishanelerdeki mahkum sayısındaki artışın nedeni, hukukun siyasallaşması ve kişilerin menfaatlerine göre kullanılmasıdır.

13- Hapishanede sadece, terbiye edilmesi gerekenler terbiye edilmeli, suçsuz olanlar tahliye edilmelidir. İnsanları dövmek ve hatta işkence etmek ıslah metodu değildir. Oysa çok sayıda insana, daha suçu kesinleşmeden, henüz soruşturma aşamasında iken, hak etmediği halde kırbaç cezasının sıkça uygulandığı görülmektedir. Had cezalarındaki darp müstesna, vücudun korunması asırdır. Cinâyet suçu işleyenler dahi dövülmemelidir. Çünkü şiddet akabinde mutlaka şiddeti doğurur.¹⁴¹

¹³⁹ Feyzullah, s.275

¹⁴⁰ el-Elvânî, s.360

¹⁴¹ Ebû Yûsuf, s.161vd.; el-Lehîb, Ahmed, *es-Süicûn Mezâyâhâ ve 'Uyûbuhâ min Vicheti'n-Nazari'l-İslâhiyye*, Riyad 1984 s.106-109; Şekerci, *İslâm Cezâ Hukukunda Tâzir Suçları*, İstanbul, 1996, s.120vd.

Bütün bu anlatılanlara rağmen, tarihi vakıalar bize gösteriyor ki, hemen herkes tarafından rahatlıkla benimsenebilecek bu tavsiyeler, şahsi çıkarları koruma adına hiçe sayılmış, sonuçta teori ile pratik çatışması yaşanmıştır. Günümüzde, hukukun üstünlüğü ve insan hakları kavramı genel geçer bir ilke olsa da, medya organlarına kadar yansıyan insan hakları ihlalleri, yazılı hukukla uygulamaların her zaman örtüşmediğini ortaya koymaktadır.

İslâm hukukçuları arasında hapis cezasının meşruluğu tartışmasının altında yatan en büyük etkenin, mahkumlar üzerinde hukuk dışı uygulamaların ağırlık kazanabileceği düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz. Hapis cezasına sıcak bakmayan Makrîzî, İslâmın ön gördüğü hapis cezasının uygulanmadığından şikâyetçidir.¹⁴²

Mahkumlara reva görülen birtakım kötü uygulamalara dair rivâyetlere baktığımızda, aklımıza gelebilecek ilk husus, Ebû Yusuf'un, ifadelerinde yer bulan her tavsiyesini kendi gözlem ve tecrübelerinden yola çıkarak kaleme aldığıdır.

Mahkum şairlerin cezaevi hatıralarından anladığımız kadarı ile, mahkumlara uygulanan işkence, üzerlerinde bulunan elbiselerin günlerce hatta aylarca değiştirilmemesi, pis ve pejmürde hal alması şeklinde başlayıp, ölüm cezasına kadar devam etmektedir. Mahkumlar, gardiyanlar tarafından, hücre duvarına el ve ayaklarından sabitleştirilerek bağlanır ve onlara hiçbir hareket imkanı tanınmazdı. İşkence metotlarından bir diğeri de uzunca bir ağaç direğe iki ayrı delik açılarak, mahkumların diz kapaklarına kadar bu deliklere sokulması ve burada hareket edemeyecek biçimde durması şeklinde idi.¹⁴³

Çağdaş müelliflerden Ahmed el-Lehib, 'Abûd Sırac'ın "*İlmü'l-Ecrâm ve'l-'İkâb*" adlı eserinde hapishanelerin tarihi gelişimi ile ilgili bölümünü değerlendirirken, belki de İslâm Kurumlarının masumiyeti ile eleştirisellikten ziyade ön kabullü yaklaşımdan kaynaklansa gerektir ki, haklı tespitlerinin yanında bazı hususlarda ön yargılı davrandığı izlenimini vermektedir. Lehib'e göre, söz konusu bölümde, mahkumların devlet tarafından yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanmadığından dolayı bir çoğunun açlık ve hastalık yüzünden öldüğünden bahsetmektedir. Lehib, bu görüşün tarihi vakıalarla bağdaşmadığını ileri sürerek, Hz. Ali (hl.35-40/656-661), Ömer b. Abdulaziz (hl.99-101/717-720) Harun Reşid (hl.170-193/776-808) dönemlerini örnek göstererek, mahkum haklarının her dönemde korunduğu ve ihtiyaçlarının giderildiğini belirtmiştir. Görüşünü teyit maksadıyla ikinci bir delil olarak da Kur'ân'daki Yusuf kıssasını örnek göstererek, Hz. Yûsuf'un ihtiyaçlarının mevcut yönetim tarafından karşılandığını izaha çalışmıştır.¹⁴⁴

¹⁴² el-Makîzî, II.187

¹⁴³ el-Bezre, s.515vd.

¹⁴⁴ el-Lehib, s.110vd., (Abûd Sırac, '*İlmü'l-Ecrâm ve'l-'İkâb*, s.427.den naklen)

İslâm Kurumlarının, özellikle hapishanelerin başlangıcından itibaren işleyişinin hiçbir değişikliğe uğramadığını ileri sürmek, sübjektif bir değerlendirme olarak düşünülebilir. Genel olarak yöneticiler ve hapishane personeli ile mahkumlar arasındaki ilişkinin siyasi yapıdaki değişime göre farklılık arz ettiğini kabul etmek durumundayız. Hz. Ali ve Ömer b. Abdulaziz devrinde mahkumların tüm ihtiyaçlarının karşılanmadığını ve durumlarının çok kötü olduğunu iddia etmek tarihi gerçeklerle nasıl uyuşmazsa, Emevî baskısının halk üzerinde yoğunlaştığını, Haccâc ve İbn Ziyad'ın valilik yaptığı dönemlerde mahkumlara oldukça iyi davranıldığını söylemek de o kadar yersiz olur. Zorlama yöntemlerle asırlar öncesi vuku bulan Yusuf kıssasından yola çıkarak İslâmî dönemdeki mahkumların yaşam şartlarının çok iyi olduğunu ispata çalışmak isabetli bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

İslâm dininin insana verdiği ulvî değerden yola çıkacak olursak, hapishanelerin karanlık, yer altında kuyu şeklinde inşa edilmemesi ve aydınlatma sistemlerinin olması¹⁴⁵ mahkumların dövülmemesi, ağır işlerde çalıştırılmaması, eziyet etmek maksadı ile güneş altında tutulmaması,¹⁴⁶ onlara küfür edilmemesi, saçının sakalının kesilmemesi, halka teşhir edilmemesi gibi ilkelere dayanarak tanzim edilmesi gerektiği sonucuna ulaşırız.¹⁴⁷ İslâm hukukçuları, mahkumun el ve ayaklarından bağlanarak diğer mahkumlardan ayrı tutulması, avret yerleri ortaya çıkacak şekilde kıyafetlerini soyarak dayak atılması gibi işkence metotlarının İslâm toprakları üzerinde uygulanmasının Kur'ân, sünnet ve insanın yaratılış gayesi ile bağdaşmadığı üzerinde fikir birliğine varmışlardır.¹⁴⁸

Bu anlatımlardan hapishanelerin her türlü konfora sahip mekanlar olması gerektiği sonucunun çıkarılmaması gerekmektedir. Hatta hukukçular hapishanelerde normal bir evde bulunan konforun dahi bulunmaması şartını koşmuşlardır.¹⁴⁹ Örneğin borcunu ödemediği için cezalandırılan bir mahkumun, az da olsa muzdarip olup hatasını anlaması açısından kapatıldığı yerin kısmen mahrumiyet içerisinde bulunması, verilen cezanın amacına ulaşması için daha isabetlidir. Mahkumun kendi evinde dahi sahip olamadığı, yumuşak yatak ve yastıkları kullanması, her istediğini elde etmesi gibi hapis cezasının maksadını aşan uygulamalardan da kaçınmak gerekmektedir.¹⁵⁰

Mahkumların dışarıyla münasebetinin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili hususu Fahrettin Atar bir başlık altında ele alarak incelemiştir. Her ne kadar Atar, borçlunun mahkumiyetini izaha çalışmışsa da, hapishanenin genel

¹⁴⁵ Komisyon, *Fetevay-ı Hindîyye*, Diyarbakır ty. ,III, 418

¹⁴⁶ es-Serahsî, XX.90: Komisyon,el-Mevsûât,s.327

¹⁴⁷ el-Bezre, s.113

¹⁴⁸ es-Sirâc, s.21

¹⁴⁹ Bilmen; VII. 307

¹⁵⁰ Atar, *İcrâ ve İflas*, s.257.

kuralları çerçevesinde düşündüğümüzde bu durum tüm mahkumları kapsamaktadır.¹⁵¹

İslâm hukukuna göre mahkumu hapishanede yakın akrabaları ve dostları ziyaret edebilirler. Fakat ziyaret süresinin kısa olması gerekmektedir. Bu müspet yaklaşıma karşın, rutin olarak hapishanelerde görüş günlerinin tespit edildiğine dair bilgiye ulaşamadık. İdareciler tarafından verilen istisnai izinler sayesinde gerçekleşen görüşmelerin mahiyeti de bilinmemektedir. Ziyaretlerin yüz yüze mi, yoksa, sadece mahkumun bir kısım ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde mi olduğu anlaşılmamaktadır. Hapishane görevlilerine verilen rüşvet karşılığı bir kısım mahkum yakınının ziyareti gerçekleştirebildiklerine dair örneklerle karşılaşmak mümkündür. Bizans hapishanelerinde yakınları bulunan Araplar ise, her haftanın Cumartesi günü yakınlarını ziyaret etme imkanı bulmakta idiler.¹⁵²

Bugün modern hukukta tartışma konusu olan, hapishanelerdeki mahkumların hanımları ile cinsi ilişkiye girebilmesi hususu İslâm Hukukçuları tarafından da ele alınıp tartışılmıştır. Bir kısmı bu uygulamanın faydalı olabileceği kanaatine varmakla birlikte, bir kısmı da karşı çıkmıştır.¹⁵³ Hz.Peygamber döneminden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan ve fıkıh literatüründe sıkça yer bulan erkek ve kadın hapishanelerinin veya koğuşlarının birbirinden ayrılması, gayri meşru ilişkilerin önlenmesi açısından günümüz hapishanelerinde de dikkat edilen hususların başında gelmektedir.¹⁵⁴ Ayrıca eşcinsellerin de ayrı koğuşlarda tutulması konusunda İslâm hukukçuları ittifak etmişlerdir.¹⁵⁵

Mahkumların geçici süre hapishane dışına çıkmasını gerektiren özel durumlarla ilgili hususlar şöyle sıralanabilir:

1-Mahkum hastalanmış ve hastalığı da hapishane imkanları ile tedavi edilebilecek ölçüde ise mahkumun dışarı çıkartılmasına müsaade edilmez. Eğer hastalığı ağırsa bir kefillle birlikte dışarıda tedavi edilebilir.¹⁵⁶

2-Mahkumun birinci derece yakını vefat edip, cenazeyi kaldıracak bir yakını da yoksa, defin işlemi sonuçlanana kadar dışarı çıkmasına izin verilebilir.¹⁵⁷

3-Mahkumun mahkemede görüşülmekte olan bir davası varsa duruşmaya katılmak için dışarı çıkabilir.

4-Mahkumun hapishanede temizlenmesi için hamam bulunmadığı takdirde hapishane dışında temizlik ihtiyacını giderebilir.

¹⁵¹ Atar. *İcrâ ve İflas*, s.261vdd.

¹⁵² el-Bezre, s.142; es-Sırac, s.22

¹⁵³ es-Serahsî, XX. 90; Schneider, "*Sıdın*" md, IX. 547

¹⁵⁴ Schneider. *İmprisonment*, s.168, el-Mevsûât, s.317

¹⁵⁵ Komisyon, el-Mevsûât, s.317

¹⁵⁶ Atar. *İcrâ ve İflas*, s.261vdd.; Schneider, "*Sıdın*." md, IX. 547; Feyzullah, s.268

¹⁵⁷ Komisyon. *Fetevâyı Hindîyye*, III. 418

5-Mahkum, hapishanede namazını kılabilir, orucunu tutabilir. Cuma, bayram ve vakit namazlarını hapishane dışındaki mescitte kılmasına ve hac yapmasına müsaade edilmez.

6-Nadiren de olsa bazı özel günlerde yöneticiler yetkilerini kullanarak mahkumların dışarı çıkmaları için izin verebilir¹⁵⁸

Mahkumların şartsız tahliye olmasını zorunlu kılan hususlar şunlardır:

1-Mahkumun ölmesi zorunlu olarak mahkumiyetin sona ermesi anlamına gelmektedir.

2-Mahkumun psikolojik rahatsızlığının ortaya çıkması, onun üzerinden mükellefiyetleri de kaldıracağı için mahkumun serbest kalmasını sağlar. Hanbeli ve bir kısım Hanefî fâkihleri bu görüşe karşı çıkarak hapisten kastın te'dip olduğunu, dolayısıyla delinin topluma zarar verebileceğini, bu nedenle mahkumiyetinin devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır¹⁵⁹

3-Bugün de belirli aralıklarla gündeme gelen toplu veya kısmî "af" nedeniyle mahkumlar tahliye edilebilirler. İdareyi ele geçiren yöneticilerin halka jest maksadı ile bu tür uygulamalara gittikleri bilinmektedir.

4-Devlet başkanının affı yanında, yargıcın (kâdî), sorumlu olduğu hapishanede mahkumlara şefa'at etmesi tahliye gerekçesi olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰

5-Mahkumun akrabalarından sözü dinlenen, eşraftan kimselerin araya girmesi ile tutukluluk süresi sona erebilir.¹⁶¹

6-Ülkede top yekûn savaş ilan edildiği zaman hafif suçlardan yatan mahkumlar tahliye edilerek savaşa götürülebilir.¹⁶²

Mahkumların dışarı ile haberleşmesini sağlayan en güvenilir yöntemin mektuplaşmak olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle tutuklu şairler, kendi hapishane anılarını başkalarına ve özellikle yakınlarına aktarmak ve hapishaneden kurtarılmak maksadı ile çokça mektup yazmışlardır. Nitekim bu mektuplar hapishaneler hakkında bilgi edinebilmek için birinci elden kaynaklardır.¹⁶³

Mahkumların hapishanede herhangi bir sanatla uğraşıp uğraşmayacağı da tartışma konusu olmuştur. Birçok hususta olduğu gibi fayda ve zararları düşünülmekle farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹⁶⁴

İncelediğimiz dönem de mahkumların hapishanede herhangi bir meslekle meşgul olduklarına dair bilgiye rastlayamadık. Temel İslâm hukuku

¹⁵⁸ Atar, *İcra ve İflas*, s.264

¹⁵⁹ Komisyon, el-Mevsûât, s.291, Feyzullah, s.268

¹⁶⁰ Komisyon, el-Mevsûât, s.291

¹⁶¹ el-Bezre, s.143

¹⁶² Feyzullah, s.268

¹⁶³ el-Bezre, s.142vd.

¹⁶⁴ Schneider, "*Sidjn*" md., IX.547

kitaplarında konu uzun uzadıya tartışılmış, olumlu yönde görüş belirtenler mahkumun nafakasını temin maksadıyla herhangi bir meslekle meşgul olması gerektiği sonucuna varmışlardır.¹⁶⁵ Ancak, bu tartışmada gözden kaçırılan, meslek edindirmede asıl maksadın mahkumun psikolojik olarak rahatlatılması, dikkatinin başka yönlere çekilmesi hususudur.

Abbasîlerin sonuna kadarki dönemde hapishanelerin fiziki yapısına baktığımızda, buraların mahkumun herhangi bir mesleği icra etmesine müsait yerler olmadığı sonucuna varırız.

2-Mahkumun Hapis Süresi

İslâm Hukuk sisteminde cezâ-î müeyyideler arasında tazir suçlularını cezalandırmak maksadıyla ilk dönemlerden itibaren uygulanan hapsin süresi ile ilgili hukukçular; *sınırlı süreli hapis*(muvakkat) ve *uzun süreli hapis*(müebbet) olmak üzere iki tür haptisten bahsetmektedirler.¹⁶⁶

İki tür hapis cezası içerisinde bugünkü göz altı süresi diyebileceğimiz *ihtiyati hapis* cezasını da ilave edebiliriz. Fakat İslâm hukukçuları tarafından hapis cezası ile ihtiyati hapis cezası arasında bir ayırma gidilmiştir. İhtiyati hapis cezasına alt ve üst sınır çizilmesine rağmen hapis cezası hakimnin takdirine bırakılmıştır.¹⁶⁷ İhtiyati hapis cezasına benzeyen ancak hapis süresi mahkumun kendisine bağlı olan, belirli bir zamanla sınırlandırılmayan hapis cezalarıyla da karşılaşmaktayız. İçki satın alan ve içen bir kişinin bu alışkanlığından vazgeçmesi ile hapis süresinin dolmasını buna örnek gösterebiliriz.¹⁶⁸

Süreli (muvakkat) hapis, tazir suçları içerisinde ikinci dereceden bir ceza olup yalnız basit suçlar içindir. Muvakkat hapsin en kısa süresi 24 saat olarak belirlenmiş, ancak en üst sınırı üzerinde ittifak sağlanamamıştır. Sürenin takdiri yargıçlara bırakılmakla birlikte bazılarına göre altı aydan fazla olmamalı, bazılarına göre ise tam bir seneyi doldurmalıdır.¹⁶⁹ İşlenen suçun mahiyetine göre süre uzamış veya kısalmış olabilir. Fakat muvakkat hapsi gerektiren suçlar için uzun süreli hapsin uygun olmayacağı hususunda görüş birliğine varılmıştır.¹⁷⁰ Hapis süresi tespit edilirken suçla cêza arasındaki adaleti sağlamak, "zarara karşı zarar yoktur." prensibini göz önünde bulundurmak tüm İslâm hukukçularının ortak görüşüdür.¹⁷¹

Müebbet hapis cezası ise, ağır suç işlemiş veya bazı suçları kendine alışkanlık haline getirmiş kimselere verilen cezadır. Örneğin öldürme,

¹⁶⁵ Komisyon .*Fetevâyı Hindîyye* III. 418

¹⁶⁶ el-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, Çev. Ali Şafak, İstanbul 1994, s.413vd.

¹⁶⁷ Udeh, *et-Tesrîrü'l-Cinâiyü'l-İslâmî Mukârinen bi'l-Kânûnî'l-Vaz'i*, çev. Ali Şafak, *Mukayeseli İslâm Hukuku ve Beşerî Hukuk*, Ankara 1990, II, 262; Bardakoğlu, XVI, 60vd.; Schneider, *Imprisonment* s.162.

¹⁶⁸ Komisyon, el-Mevsûât, s.289

¹⁶⁹ el-Mâverîdî, s.414, Udeh, II, 262; Şekerci, s.118-119; el-Elvânî, s.360

¹⁷⁰ Komisyon, el-Mevsûât, s.288

¹⁷¹ el-Lehib, s.112

yaralama, hırsızlık gibi suçları tekrar tekrar işleyen ve daha önce cezalandırılmasına rağmen bu cürümlerden vazgeçmeyen suçlular şâyet insanlara zarar vermeye devam ediyor ve durumlarında bir düzelme görülmüyorsa ölünceye kadar hapiste tutuluyorlardı. Çok sık olmasa da İslâm tarihinde bu tür örneklerle karşılaşmak mümkündür.¹⁷²

İslâm hukukundaki müebbet hapis cezası günümüz modern hukuk sistemlerindeki uygulamaların öncülüğünü yapmış görünmektedir. Daha sonraları modern hukukçulardan bu teoriyi ilk olarak gündeme getirenler İtalyan hukukçular olmuştur. Onlara göre cezanın sınırlandırılması zaruridir. Zira suçlulardan hal ve hareketlerini düzeltmeye çalışanlar muvakkat, ıslah edilmesi mümkün olmayan mahkumların cezası ise müebbettir.¹⁷³

Diyebiliriz ki bugünkü hukuk sistemleri, İslâm hukukunda tatbik edilen müebbet hapis nazariyesini alarak XIX.asrın sonlarından itibaren kendi hukuk sistemlerinde kullanmaya başlanmışlardır. Her ne kadar ülkelerin hukuk sistemlerine göre mutlaklık, mukayyetlik açısından değişiklik gösterse de, patentin İslâm hukukundan esinlendiğini söyleyebiliriz.¹⁷⁴

Udeh hapis cezası süresinin tespiti ile ilgili açıklamalarının hemen akabinde, İslâm hukuk sistemindeki hapsin kapsam alanı ve müeyyidesi ile modern hukuk sistemi arasındaki farka dikkat çekmiş ve şöyle demiştir:

“İslâm hukukunda hapis, ancak ikinci dereceden bir cezadır. Yalnız adi suçlulara verilir. Hakimin şahsi kararına bağlı bir ceza olup, isterse cezalandırır, isterse serbest bırakır. Zann-ı galibine göre hapis cezası faydalı ise suçluyu tecziye eder, değilse cezalandırmaz.

Gerçek şudur ki hapishane ve hapislerin güçlüğü, modern hukukçular karşısında müşküllerin ilki olarak görülür. Hapsin asıl ceza şeklinde takriben bütün suçlara konulması, hapis cezasına hükmedilenlerin sayısının artmasını, geniş olmalarına rağmen hapishanelerin dolmasını gerektirmiştir. Hapishaneler suçlardan korunmak için inşa edilmelerine rağmen bu durum o yerlerin birer toplantı ve istişare mahalli, suçlar mektebi halini almasına sebep olmuştur. Çünkü mahkumların birisi ile tanışmasına, suçların işlenmesi hakkında danışmalarla buhınmalarına, bilgi ve tecrübelerin alış verişine, mübadelesine müsamaha edilir. Yine tecrübelerle sabittir ki, hapis cezası, suçları önlemeye کافی değildir. Buna karşılık hapishaneler, iyi kişileri bazen, bozuk karakterli insanlar seviyesine düşürür.

*Bazı eleştirmenler hapis cezasının koşullarını hafifletmeye çalışmıştır. Bu maksatla muhtelif sistemler koymuşlar. Fakat hepsinin de eksik ve bozuk tarafları vardır...*¹⁷⁵

¹⁷² Udeh, II, 263; Şekerci, s.119. Bardakoğlu, XVI, 60vd.; Komisyon, el-Mevsûât, s.288

¹⁷³ Udeh, II, 263; Şekerci, s.121; el-Lehib, s.113

¹⁷⁴ Udeh, II, 264

¹⁷⁵ Udeh, II, 262

Udeh'in, İslâm hukuk sisteminde hapis cezasının ikinci derece bir ceza olduğu, asli bir ceza olmadığı görüşünün doğruluğunu ispata çalışması ve bu konuda modern hukuk sistemlerini eleştirmesi belki tartışma konusudur. Fakat birçok gelişmiş ülkelerde idam cezasının kaldırıldığı, ülkemizde de kaldırılıp kaldırılmaması ile ilgili tartışmaların gündemden düşmediği şu günlerde dahi, neredeyse tek cezâî müeyyide olarak görülen hapis cezasının uygulandığı cezaevlerindeki bizlere yansıyan genel durum, Udeh'in tespitlerini belirli ölçüde haklı çıkarır gibi görünmektedir. Hukuk sistemlerinin kusursuz işlediği izlenimi veren ve bir çok gelişmekte olan ülkenin iştahını kabartan batı ülkelerinde ve Amerika'da dahi hapishanelerle ilgili problemlerin çözülmediği, hapishane sistemlerinde sık sık değişikliğe gidildiği düşünülürse,¹⁷⁶ hapis cezasının uygulanmasında bir takım sorunların olabileceği düşüncesi akla gelebilir.

Uygulamadaki karşınıza çıkacak güçlükleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1-İslah edilmesi maksadıyla hapsedilen bir şahıs hapishanede beraber kaldığı eski mahkumların himayesine girerek, belki de tahliye olduğunda tahayyül etmediği bir çok suçu işlemeye hazır hale gelecektir.

2-Suçlu hapisten çıktığı zaman toplumun gözünde aşağılanmış bir konumda olacak ve eski statüsünü kazanamayacaktır.

3-Mahkumlar arasında çıkan olaylar, çoğu zaman kanla sonuçlanacak, hatta bundan hapishane görevlileri de zarar görecektir. Nitekim günümüzde de sık sık yaşanan çeteler arası çatışmalar, hapishane görevlilerinin rehin alınması olayı, çoğu zaman kanlı bir şekilde sonuçlanmaktadır.

4-Hapis cezasının, mahkumun psikolojik bünyesinde tamiri zor yaralar açtığını düşünürsek, mahbûsun cezasını tamamladıktan sonra topluma adaptasyonu güçleşmektedir.

5-Değişik iş sahalarında çalışan kişiler, atıl bir duruma sokulmuş olmakta, devlet iş gücü kaybına uğramakta ve dolayısıyla ekonomik açıdan zarara girmektedir.

6-Mahkumların ileriye dönük, kendileri için tespit etmiş oldukları yaşam çizgisi askıda kalmış olacaktır.

7-Tahliye olan mahkum ya geçirdiği o korkunç zaman dilimini bir daha yaşama ve suç işleme endişesiyle toplumdan uzak yaşamaya özen gösterecek ,ya da kendisini potansiyel suçlu olarak görüp tekrar toplumun istikrarını bozacak davranışlar içerisine girecektir.

8-Özellikle ailesinin geçimini sağlayan ev reisinin hapse girmesi tüm ailesinin sıkıntı içerisine düşmesine neden olacak ve diğer aile fertleri sürekli güvensizlik ve tedirginlik içinde kalacaktır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Dönmezer-Erman, II, 678

¹⁷⁷ el-Lehib, s. 116vd.

Bütün bu güçlüklerle rağmen hapis cezası uygulanmış ve uygulanmaya da devam edecektir. Ortaya çıkan tartışma hapsin uygulanma biçimi ve süresi ile ilgilidir.

Neticede mahkumlara bilinçli bir ıslah metodu uygulanmadığı, ölçülü bir yaklaşım içerisinde girilmediği sürece suçun infazı için kullanılan mekanların suç yuvası olması kaçınılmazdır. Adalet sistemindeki aksaklıklar ve toplumun ekonomik, sosyal siyasal nedenlere bağlı olarak suç işleme oranlarındaki artış, hapishanelerin dolup taşmasını, ülke için çözümsüzlüğü ve ekonomik külfeti de beraberinde getirecektir.¹⁷⁸

3-Hapishane Personeli

Hız. Ömer'in hilafetine kadar hapishane idaresi ile başkent Medine'de halifeler, vilâyetlerde valiler ve hakimler/kadılar meşgul olmuştur. Bir bölgeye yeni atanan yargıcın görevlerinden biri de bölgedeki hapishaneleri teftiş etmektir. Hız. Ali "Naft" ve "Muhayyes" isimindeki hapishaneleri inşa etmesi ile birlikte, hapishanenin güvenlik ve idari işlerinden sorumlu bir şahsı görevli olarak atamıştır. Bu atanan hapishane müdürüne "emîr" veya "emîn" ismi verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu kelimelerin yerini "seccân" ismi almıştır.¹⁷⁹ Bu kelimelerin dışında gardiyanlara "haddâd, hars, feyc, ciltav, isvâr" isimleri verilmiştir.¹⁸⁰

Ebü Yûsuf hapishane görevlileri arasında; müdürleri, memurları, bekçi ve polisleri saymaktadır.¹⁸¹

Emevîlerle birlikte hapishane müdürleri mahkumlar üzerinde yetkilerini istedikleri şekilde kullanmışlar, hapishane şartlarını istedikleri yönde ağırlaştırmış veya hafifletmişlerdir. Gardiyanların görevi ise mahkumu kelepçelemek veya ihtiyacı olduğu zaman salıvermek, yiyeceğini getirmek gibi mahkumun ihtiyaçları ile ilgili rutin işleri yerine getirmek olmuştur. Bu görevleri dahili gardiyanlar üstlenmişler, bunların dışında dış tehlikelere karşı hapishaneyi gözetleme görevi ile de harici gardiyanlar ilgilenmiştir. Gardiyanlar genellikle ikişerli üçerli guruplar halinde nöbet tutmuşlardır.

Hapishane görevlileri arasındaki hiyerarşik sıraya oldukça riâyet edilmiştir. En üstte halife veya ona vekaleten vali daha sonra müdür ve arkasından gardiyanlar ve diğer memurlar gelmektedir. Bu genel nizam içerisinde, bir alt kademedeki görevli, üstün insiyatifi dışında mahkumlar üzerinde tasarrufta bulunma yetkisine sahip olamamıştır. Halife kendisine yakın gördüğü bir kişiyi müfettiş olarak hapishaneye göndermiş, o da mahkumların şikâyetlerini dinleyip, halifeye bildirmiştir.¹⁸²

¹⁷⁸ el-Lehîb, s.116

¹⁷⁹ Atar, *İcra ve İflas*, s.258, Hulâgu, s.123

¹⁸⁰ el-Bezre, s.126vd.

¹⁸¹ Ebû Yûsuf, s.331vdd.

¹⁸² el-Bezre, s.136

Nitekim gönderilen müfettişin sivil kıyafetle hapishanelere mahkum rolü ile girerek mahkumlarla sohbet edip, şikâyetlerini halifeye aktardığına dair örneklere rastlamak mümkündür.¹⁸³

Merkezlerde halifenin, eyaletlerde valinin emri ile nüfuz sahibi kimseler, rahathıkla hapishanelere girip çıkabilirlerdi. Merkezden gönderilen elçiler validen izin almadan istedikleri zaman hapishaneye girip-çıkarlardı.¹⁸⁴

İslâm hukukçuları hapishane personel ücretlerinin kimler tarafından ödenmesi gerektiği hususu ile ilgili tartışma açmışlar, bir kısmı mahpuslar tarafından ödenmesi gerektiğini, diğer bir kısmı da maddi durumu iyi olmayan mahkumların ödeme yapamayacağını, dolayısıyla personel Beytü'l-Mal'den ücretlerinin ödenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Uygulamalar ise, Beytü'l-Mal'den ödeme şeklinde olmuştur.¹⁸⁵ Fakat ücretlerin miktarı ile ilgili net bir bilgiye sahip olma imkanımız yoktur.

Devlet tarafından, hazineden mahkumlar için ayrılan miktarın mahkumlar arasında taksiminde problem olduğunu görmekteyiz. Hapishanelere göre personel maaşının farklı olması nedeniyle ihtiyacını temin edemeyen ve görev ahlakından yoksun bir takım görevlilerin, mahkumlara taviz verme karşılığında veya zorbalıkla rüşvet aldıklarına şahit olunmuştur. Bu durum, zaten bozuk olan hapishane koşullarını tamamıyla çekilmez hale getirmiştir. Özellikle yönetimin zayıfladığı, keyfiliklerin arttığı, kokuşmuşluğun ve rüşvetin tüm devlet kurumlarına sızdığı dönemlerde hapishaneler de bunlardan fazlası ile nasibini almıştır.¹⁸⁶

Mısır hapishanelerinde halkın sadaka olarak mahkumlara verdiği yardımlar dahi onlara ulaşmamış, personel bu yardımı kendi aralarında pay etmiş, mahkumlara ancak, ölmeyecekleri kadar gıda maddeleri vermişlerdir. Bu durumun, denetimsizlikten ve rüşvetin, devletin en üst kademesinden alta kadar yayılmış olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.¹⁸⁷

Devletin diğer kurumlarında çalıştırılmak üzere alınan memurlarda, verimin artması, düzenin sağlanması için nasıl aranması gereken vasıflar varsa, adalet sisteminin işleyişinde konumu tartışılmayacak olan hapishane görevlilerinde de bir takım özelliklerin aranması zorunludur. Günümüz hapishane savcılığına karşılık gelen kadı yardımcıları, müdür ve gardiyanlarda aranan vasıflar, güvenilir olma, muttaki/hak ihlalden sakınan, dinine bağlı, zeki, insanlara yumuşak davranan, hayırsever, haya ve vakar sahibi, bedenî liyakate sahip olmasıdır.¹⁸⁸

¹⁸³ Örnekler için bkz. el-Caşiyyârî, *el-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, Mısır, 1980, s.296vd

¹⁸⁴ el-Bezre, s.136

¹⁸⁵ Atar, *İcra ve İflas*, s.259

¹⁸⁶ el-Bezre, s.133

¹⁸⁷ el-Makrîzî, II. 187

¹⁸⁸ el-Mevsûât, s.329vd.; Hulâgu, s.125

Gerçek şudur ki, mümeyyiz vasıfları kendi bünyesinde toplayan, toplum adaletini vicdanında sağlayan devlet memurlarını, hele hele şeffaflıktan uzak yönetim şekillerinde her zaman bulmak zordur. Özellikle Emevî ve Abbâsî hilafeti döneminde mahkumlarla hapishane personeli arasındaki ilişkinin tamamıyla insani boyutta geliştiğini söylemek mümkün değildir. Bu ilişkilerdeki bozukluğun nedenini sadece hapishane görevlilerine yüklemek yanlış bir yaklaşımdır. Genel veya bölge idarecilerinin direktiflerini uygulamak zorunda kalan hapishane yöneticileri bazen istemese de ölçüyü aşip aşırı uygulamalarda bulunmak zorunda kalmışlardır.¹⁸⁹

SONUÇ

Devletlerin adalet sistemlerinin bir parçası olarak eski çağlardan itibaren, uygulama şekli ve mekanı farklı olmakla birlikte, hapis, hapishane kavramları, varlığını devam ettiregelmiş ve günümüzde birinci dereceden cezaların infaz edildiği mekanlar halini almıştır.

Eski medeniyetlerde bugünkü anlamda, uygulanıp uygulanmadığı tartışma konusu olmakla birlikte, ortak olarak kabul edilen “insan hakları” kavramının bu konuda öne çıkmaması hapis cezalarının ve hapishane koşullarının farklılık göstermesinin en önemli nedeni olmuştur. Dolayısıyla hapishaneler suçlunun ıslahı ve toplumdaki fesadı önlemeye yönelik olmaktan ziyade ayrımcılığı ve terörü daha da kamçılayan kurumlar olmuştur.

İslam öncesi Arap yarımadasında bedevî toplumlar dışında hapis cezası uygulanmakta olup, geçimi ticaret ve tarıma dayalı merkezlerde, her ne kadar müstakil hapishane binaları inşa edilmemiş olsa da, insan yaşamına elverişsiz dehliz, depo vs. mekanlar hapishane olarak kullanılmıştır.

İslâm hukuk sisteminin yürürlüğe girmesiyle birlikte hapis cezaları

dikkatli bir yargılama sonucu tüm fertlerin de desteğini arkasına alarak uygulamaya konulmuş, ancak hiçbir zaman Hz. Peygamber tarafından birinci sınıf cezâî müeyyide olarak görülmemiştir. Bu yaklaşım tarzı da, dönemin şartları içerisinde ayrı bir hapishane binasının yapılmasının imkansız olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Hz. Hz. Peygamber uzun süreli, işkence boyutuna varacak hapis cezalarından özellikle kaçınmıştır. Bu dönemde mescit ve bir kısım evler hapishane olarak kullanılmıştır.

Raşid Hâlifeler dönemi ile birlikte sınırların genişlemesi, suç oranlarındaki artış, terör faaliyetlerinin sıklaşması Hz. Ömer’i müstakil bir hapishane inşa etmeye zorlamıştır. Fakat hapishanenin evden çevrilmesi, ilk hapishane kuranın Hz. Ömer olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalara rağmen Hz. Ömer’le birlikte sistemleşmeye başlayan hapishaneler, Hz. Ali’nin olağanüstü katkılarıyla birlikte, artık Emevîler döneminde tüm alt birimleriyle birlikte kurumsallaşmış, önemli müesseseler halini almıştır. Kısa sürede bu derece önem kazanan

¹⁸⁹ el-Bezre, s.14vd.

hapishaneler, ne yazık ki Ömer b. Abdülaziz dönemi müstesna, Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler zamanındaki işlevini yitirmeye başlamış, İslâm'ın insana ve insan haklarına verdiği önem bir kenara bırakılarak, hapishaneler insanların mağdur edildiği, işkenceye maruz kaldığı mekanlar halini almıştır.

Bu neticelere, tamamen önyargıdan uzak, tarafsız bir yaklaşımla ulaşmaya çalıştık. Emevîler döneminde Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarını insan hak ve özgürlüklerinin ihlalleri açısından diğer yöneticilerden farklı tutmamız ve hapishanelerle ilgili birçok reformist faaliyetlerinden ayrıca bahsetmemiz gerektiği kanaatini taşıdığımızı ifade etmek isteriz.

Emevîler'in gayrı insânî muamelelerinden bunalıp hapishanelerden feryat eden mahkumların imdadına yetişme vaadiyle iktidara gelen Abbâsîler de, hapishanelerde onlardan aşağı kalmayacak ölçüde insan hakkı ihlallerine sebebiyet vermişlerdir. Kûfe'de, Basra'da, Bağdat'ta yeraltına inşa edilen, ı ışık almayan, insanın hayatını idame ettirmesinin oldukça güç olduğu hapishaneler bunun en iyi göstergesidir.

Bütün bunlara rağmen, İslâm hukuk literatüründe mahkum haklarını düzenleyen, hapishanelerin iyileştirilmesi hususunda sayısız prensipler getiren ve günümüz cezaevlerinin ıslah edilmesinde dahi yararlanılabilecek mükemmel tavsiye, tespit ve hükümler yer almaktadır. Ancak, şunu da ifade etmeliyiz ki, saltanatı bir yönetim biçimi olarak benimsemiş, tek gayenin iktidarı ele geçirmek olduğunu ve bunu sağlamak için de tüm engellerin aşılması gerektiğini düşünen bir kısım idareciler, teorideki bilgileri pratiğe dökme hususunda hiçbir çaba göstermemişlerdir.

KAYNAKÇA

- AFZALUR Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I-VI, Çev. Yusuf Balcı ve diğeri, İstanbul 1996
- AMİR. Abdulaziz. *et- Tâzîr fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, yy., ty.
- ASIM EFENDİ, *Kâmus Tercümesi*, I-IV, İstanbul 1305.
- ATAR. Fahrettin, *İslâm İcra ve İflas Hukuku*, İstanbul 1990.
- İslâm Adliye Teşkilatı*, Ankara 1991.
- BAKIR. Abdulhalik. *Hız. Ali Dönemi*, Ankara 1991.
- BARDAKOĞLU, Ali. *"Hapis"ind.* T.D.V.İ.A., İstanbul 1997, XVI. 54-64
- EL-BELÂZÛRÎ. Ahmed b. Yahya b. Câbir, (öl.279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrut 1978.
- *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk.Süheyl Zekkâr-Riyad Zerkeli, Beyrut 1996.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, (öl. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Beyrut 1352.
- EL-BEZRE, Ahmet Muhtar. *el-Esr ve's-Sicn Fi'ş-Şiri'l-'Arabî*, Beyrut 1985.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-XII, İstanbul 1976.
- BUHÂRÎ. Ebû Abdillâh İsmail b. İbrahim el-Cüfî, (öl.256/870), *Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1979.
- EL-CAHŞİYÂRÎ, Muhammed b. Abdûs, b. Abdullah, (öl.331/943), *el-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, Mısır 1980
- CAN, Yılmaz, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, T.D.V.Y., Ankara 1995.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- DÖNMEZER, Sulhi-Erman . Sahir, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, İstanbul, 1966.¹
- EBÛ DÂVUD. Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî, (öl.275/888), *Sünen*, I-V, Beyrut, 1989.
- EBÛ YÛSUF. Yâkub b. İbrahim. (öl.182/798) *Kitabu'l- Harac*, Kahire 1996.
- FAYDA, Mustafa, *Hız. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989.
- FEYZULLAH, M. Fevzi, *Takrîr 'alâ Kitâbi Ahkâmü's-Sicn ve Mu'ameletü's-Sücenâ fi'l- İslâm*, Mecelletü's-Şerîâ ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 7/15 Kuveyt 1988.
- GÜNER, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Ankara 1997.
- HAMİDULLAH. Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995.
- HASAN. İ. Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, (I-VI) İstanbul 1985.
- HULAGU, M. Metin, *İslâm Hukukunda Kişinin Hapsi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1996
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (öl.241/855) *Müsned*, (I-VI) Kurtuba, ty., V, 4
- İBN HİŞÂM. Muhammed Abdulmelik, (öl.213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî. Abdulhafız Şelebi, I-IV, Beyrut. ty.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. (öl.151/768), *Sîret*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.
- İBN KAYYIM. Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekr, (öl.751/1378), *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti'l-Hükmiyye* Beyrut, t.y.

- *Zâdu'l-Meâd*, Beyrut 1979.; Krş. Çev. Şükrü Özen. H. Ahmet ÖZDEMİR, Mustafa Erkekli. *Zâdu'l-Meâd*, İstanbul, 1989, III, 143-46
- İBN KESİR. Ebu'l- Fidâ İmamuddin ed- Dimeşkî, (öl.774/1372). *el- Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XVI, Kahire 1939.krş. Çev. Mehmet Keskin. *Büyük İslâm Tarihi*, I-XVI. İstanbul 1994.
- İBN KUTEYBE. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, (öl.276/889-90). *'Uyûnü'l-Ahbâr*, I-IV, Kahire 1925.
- İBN MÂCE. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, (273/886). *es-Sünen*, Beyrut, 1988.
- İBN MANZÛR. Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem, (öl.711/1311), *Lisânu'l-'Arabi'l- Muhît*, I-VI Kahire, ty.
- İBN SÂD. Ebû Abdillâh Muhammed b.Sa'd b. Men'i ez-Zühri, (öl.238/845). *et-Tabakâtu'l-Kübra*, I-VIII, Beyrut, t.y.
- İBNÜ'L- ESİR. İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. (öl.630/1232). *el-Kâmil fi'l-Tarih*, I-XIII, Beyrut 1965
- EL-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitâbü'l-Egânî*, I-XVI, Beyrut 1986.
- KESKİNER. Osman. *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*, (Basılmanuş Doktora Tezi), Samsun 1996.
- KOMİSYON. El- Mevsûâtü'l- Fıkhiyye Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnü'l-İslâmiyye, (*Habs*) md., Kuveyt 1983.
- EL-KETTÂNÎ. Muhammed Abdülhay. *et- Teratibü'l- İdariyye*, I-II, Beyrut, ty. ; çev. Özel, Ahmet. *Hz. Hz.Peygamberin Yönetimi*, I-II, İstanbul 1991.
- KOMİSYON. *Fetevây-ı Hindîyye*. Diyarbakır t.y.
- EL-ELVÂNÎ. Taha J.. *The Rights of The Accused in Islam*, The American Journal of İslâmic Social Sciences. XI/3. Herndon 1994.
- EL-LEHÎB, Ahmed. *es-Sücutn Mezâyâhâ ve 'Uyûbuhâ min Vicheti'n-Nazari'l-İslâhiyye*, Riyad 1984.
- EL-MAKRÎZÎ, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdullah. (öl.845/1422), *Kitâbu'l-Mevâtız Ve'l- İ'tibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr*, I-II. Kahire, ty.
- EL-MÂVERDÎ. Ebu'l-Hasan Habib. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* , Çev. Ali Şafak, İstanbul 1994.
- EL-MESÛDÎ. Ali b. Hüseyin b. Ali, (öl.346/957) *Murâcu'z-Zehab ve Me'adînü'l-Cevher*, I-V, Kahire 19644
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ. *Cihad İslâm'da Savaş Hukuku*, Çev. M.Beşir Eryarsoy, İstanbul 1992
- MÜSLİM. Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. (öl.261/874). *Sahîhu Müslim*, I-V. Kahire t.y.
- ES-SAN'ANÎ .Abdurrezzâk b. Hemmâm.(öl.211/826-27) *el-Musannef*, I-XI. Beyrut. 1972
- SCHENDER. Irene. (*Sidjn*), md. The Encylopaedia of İslâm. Leiden 1996., IX, 547
- SCHNEIDER. Irene, *Imprisonment in Pre-Classical And Classical Islamic Law*, II/2, Leiden 1995.
- ŞEKERCİ. Osman. *İslâm Cezâ Hukukunda Tâzir Suçları*, İstanbul 1996.
- ES-SERAHSÎ. Muhammed b. Ahmed (öl.483/1104), *Kitâbu'l-Mebsût*, I-XXX, Beyrut ty.
- ES-SİRÂC, Abdulhâdî , *'Ukbetü's-Sicn fi's-Şerîati'l- İslâmiyye*, Sayı:5, s.8, Kahire 1986.

- ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (öl.310/922) *Târîhu'l-Ünem ve'l-Mülûk*, I-VI, Mısır t.y.
- ET-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ Muhammed b. İsâ b.Sevrâ es-Sülemî,(öl.279/892) *Sünen*, I-V, Mısır.1975.
- UDEH. Abdulkadir,*et-Teşrîu'l-Cinaiyyü'l-İslâmî Mukârinen bi'l-Kânûni'l-Vaz'i*, çev. Ali Şafak, *Mukayeseli İslâm Hukuku ve Beşerî Hukuk*, Ankara 1990.
- EL-VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer, (öl.207/823) *Kıtabu'l-Megazî*, I-III yy. 1984
- YÂKÛT, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el- Bağdâdî (626/1229) *Mû'cemü'l-Buldan*, I-V, Beyrut t.y.
- YAZIR. Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sadeleştiren, İsmail Karaçam ve Arkadaşları. İstanbul 1992.
- EZ-ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, (öl.538/1144) *Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Tevîl*, I-IV, Beyrut ty.

***A General Outlook To The Stuation Of Prisons And Prisoners İn
Terms Of Human Rights İn The First Three Century Of İslamic
History***

ABSTRACT

In this article, the historical progress of the establishment of the prisoners organizations and general situation of the prisoners were examined in the pre-Islamic era and in first three century of Islamic period in two sections.

In the first section, following the brief introduction to the philological structure of the prison and prisoner life concepts, the structural and operational function of the prisonal organizations and a few examples for the prisoners lives in the time of the Prophet Mohammed, Rightly Guided Caliphates, Umayyed, and Abbasid Caliphates have been studied. In addition to this historical information, the structural and operational parameters of the prisons and daily life of the imprisoned people have been investigated. Despite the importance of human rights, which is widely covered and accepted by the Islamic Religion itself, we have indicated that the construction of the prisonal buildings, life conditions of the imprisonment's and the seriousness of the human rights violations in the Islamic period of time were terrible with the exception of a few well practice of some caliphates.

In the second section, the prisonal components and the life conditions of the prisoners according to the Islamic Law and the reflection of those rules into the daily practice of the prisoners have been examined. Later, the physical structures of the prisons and the life conditions of the prisoners were also investigated and compared with the prisons of the modern world in terms of appropriateness of the basic prisoners' life conditions. We have concluded that with a general evaluation examining the staff dialogue with prisoners.